

Det jesuitiske misjonsforsøk i Danmark

1623—24.

Av Einar Molland.

I

Den 28. februar 1624 utstedte Christian IV en forordning »Om Muncke og Jesuviter, som sig hid ind i Rigit hemmeligen begiffue»¹. I motiveringen heter det at kongen er kommet til kunnskap om »huorledis den Rommerske Paffue med sit Anhang nu nyligen vnderskeedelige Muncke, særdelis Dominicaner, Jesuviter oc andre, hijd i Rigit hemmeligen haffuer indskicket, som de mange Aar forleden affskaffede Wildfarelser oc Superstitiones vdi Vore Riger og Lande paa ny sig skulle beflitte at indføre«. Forordningen forbyr »alle Paffuiske Muncke, Jesuviter, presbyteros seculares oc andre saadanne Geistlige Personer, vnder deris Liffs fortabelse ... sig her vdi Vore Riger oc Lande at begiffue oc lade befinde«. Likeledes stilles streng straff i utsikt for alle som våger »saadan Folck vijdende at herbergere oc vnderholde, eller oc steder denem Huse, huor de deris Romerske Ceremonier oc Superstitiones kunde fulddriffue«.

Nogen dager senere, den 6. mars, påbød kongen at biskopene skulle la avholde takkegudstjeneste i alle kirker i sine stift i anledning av at »den Rommersche Paffuis hiemmelige Anslage ... saa naadeligen er bleffuen obenbarit och forhindritt«, og i anledning av at det var blitt funnet en sølvmine i Norge².

¹) Trykt i Kirkehistoriske Samlinger 3. R., I (1874—77), s. 638—40, og i Rørdams Danske Kirkelove, III, s. 104—7.

²) Danske Kirkelove, III, s. 107 f. Det beror på en misforståelse når A. Lysander: Jesuiterne i Malmö 1624, Lund 1922, s. 34 og 37 mener at takkegudstjenestene ble avholdt den 6. mars.

Om foranledningen til disse skritt fra kongens side vet *Pontoppidan*¹ bare det som kan leses ut av de to nevnte dokumenter: at et katolsk propagandaforsøk var blitt oppdaget. *Schlegel*² kastet mere lys over episoden ved å kombinere de to forordninger med et brev fra Christian IV av 14. juli 1623, som skal citeres senere i denne undersøkelse. Mere får man å vite hos *Friedrich Münter*³, som også har satt begivenheten inn i dens rette europeiske sammenheng: I 1622 var *Congregatio de propaganda fide* blitt opprettet, og på dens oppdrag sendte den pavelige nuntius i Bruxelles de to dominikanere Jakob de Brower og Nikolaus Jansenius til Danmark for å undersøke mulighetene for en katolsk misjon. Münter var i Rom kommet over en avskrift av Janssens reisebeskrivelse med plan for misjonsvirksomheten i Danmark, og han publiserte et utdrag av dette dokument. Hans kilder er Janssens *Itinerarium Danicum*, Echards *Scriptores Ordinis Prædicatorum* og en dansk beretning i det Suhmske bibliotek, som han sier bygger på Janssens »Relation til Propagandaen, men hist og her forøget«⁴. Med dette kildegrunnlag kunne han også meddele at Nikolaus Janssen og noen andre dominikanere besøkte Danmark på ny henimot slutten av året 1623, tillike med noen jesuitter. Men hva de utrettet

¹) *Annales ecclesiæ Danicæ*, III (1747), s. 754.

²) I den tyske utgave av Slanges Geschichte Christian des Vierten, III (1771), s. 237, og i Sammlung zur Dänischen Geschichte, II: 2 (1774), s. 134 f.

³) *Magazin für Kirchengeschichte und Kirchenrecht des Nordens*, II:4 (1796), s. 20—27, 31—44. Jfr. Münters Den Danske Reformationshistorie, II (1802), s. 653—662.

⁴) L. Helveg: Den danske Kirkes Historie efter Reformationen, 2. Udg., Bd. I (1857), s. 338 anm. 1, sier at den danske beretning finnes i Det kgl. Bibliothek, Ny kgl. Saml. 8° 189. Dette håndskrift inneholder imidlertid ikke nogen sådan beretning. Derimot har jeg funnet en avskrift av beretningen i Ny kgl. Saml. 4° 2851. Om denne kilde se nedenfor s. 351: »Appendix: Den danske beretning om dominikanernes misjonsforsøk i Danmark 1622 og 1623«. Beretningen citeres i det følgende med den overskrift den har i Ny kgl. Saml. 4° 2851: »Kort extract og relation«.

der, er fremdeles ukent, sier Münter. Hos ham nevnes for første gang at en kjøpmann i Malmø ved navn Arnold Weisweiler var den katolske misjons støttepunkt i denne by, en opplysning som er hentet fra beretningen i det Suhmske bibliotek.

Siden har *H. F. Rørdam* kastet ytterligere lys over begivenhetene. I sin bok om »Mester Anders Christensen Arrebos Levnet« (1857) kunne han både meddele navnet på den jesuitpater som virket i Malmø — Rørdam har navneformen Matthias Cøln — og opplyse om den sørgelige skjebne som rammet hans understøtter Arnold Weisweiler. Denne ble fengslet i januar 1624, anklaget for tyveri og blodskam og dømt til døden og henrettet ved hengning i mai samme år. En husundersøkelse hos ham »skaffede adskillige af de katholske Missionærers Sager, som Messeklæder, Afladsbreve og andet for Dagen«. Jesuitpateren »der paa samme Tid var bleven anholdt, synes derimod at være sluppen uskadt fra Undersøgelsen«. Kongen gav nemlig 3. april 1624 ordre om å utlevere til ham hans eiendeler som var blitt tatt ved husundersøkelsen hos Weisweiler¹.

Så meget kunne Rørdam opplyse i 1857. De nye meddelelser hos ham var øst dels av Molbechs utgave av Christian IV.s breve, dels av kongelige breve i Det danske Rigsarkiv (Skaanske Tegner), dels av Sivert Grubbes dagbok (Ms. Uldall 4° 449 Kgl. Bibl.). Sivert Grubbe var befalingsmann på Malmøhus 1602—28 og har to dagboksopptegnelser om Weisweilers arrestasjon og henrettelse.

Senere har Rørdam trukket frem ytterligere et aktstykke: den dom som 29. januar 1624 ble forkynt for jesuiten Matthias Colen i Det danske Kancelli av Dr. Leonhard Metzner, president i Det tyske Kancelli, etter ordre av kongens kansler Christian Friis og i nærvær av et par adelsmenn som vitner. Kongen har, heter det her,

¹) H. Fr. Rørdam: Mester Anders Christensen Arrebos Levnet og Skrifter, 1857, s. 178 f.

eftergitt ham den dødsstraff som han hadde fortjent, men på betingelse av at han innen tre dager forlot riket¹.

Gjennem *C. Molbechs* og senere *C. F. Brickas* og *J. A. Fridericias* utgaver av »Christian den Fjerdes egenhændige Breve« og *L. Laursens* utgave av regester i »Kancelliets Brevbøger« (bindet 1624—1626, Kbh. 1925) er ytterligere en del materiale blitt lett tilgjengelig. Her kan vi følge en rekke begivenheter fra den første meddelelse om jesuitenes ankomst sommeren 1623 inntil Sivert Grubbe den 3. april 1624 får ordre til å utlevere de beslaglagte eiendeler tilhørende Matthias Colen.

»Der ieg nyllygen uaar ued hamborrig,« skriver kongen 14. juli 1623 i et brev til sin kansler Christian Friis, »Daa erfobr ieg *inter alia*, at der er dragen fem *Iesuviter* indy danmarck, som huoss sig haffuer hafft en stor antal mynted guld, aff huycke dy fyre er kommen tilbage, och Den ene endnu att uerre tilbage, Epther huilcke du med fliid skaldt laade erfhaare. Densom taalede med dennom, hand gaff sig vd for en Papist, huorfor dy sig for hannem oplod, ochsaa fortroede hannem, atty kende endnu mange huoss oss, som den Rommerske kyrcke høgeligenss *Affectionerit* Er.«²

Her har vi den første frukt av den kongelige spionasje og samtidig en ordre til å holde øye med eventuelle jesuiter. Som vi skal se, er kongen temmelig korrekt underrettet om tilstanden i juli 1623.

Det næste dokument er kongens befaling av 14. januar 1624 til de to adelsmenn Thomas Nold og Jørgen Sefeldt om å begi seg til Malmø for å arrestere Arnold Weisweiler og foreta husundersøkelse hos ham³. Derpå følger kancelliskrivelser angående de fengslede personer Arnold Weisweiler, hans tjenestepike Else Jacobsdatter og Matthias

¹) Teksten er publisert i Kirkehistoriske Samlinger, 2. R., V, s. 843 f.

²) Christian den Fjerdes egenhændige Breve udg. af Bricka og Fridericia, I, s. 320 f.

³) S. 359 f.

Colen (20. januar), med tiltalebeslutning mot Weisweiler (29. januar), etterfulgt av en rekke breve om Weisweilers økonomiske transaksjoner og til slutt ordre 12. mai om å eksekvere dødsdommen over ham¹. Det fremgår av brevene at tiltalepunktene i hans sak var økonomisk bedrageri og blodskam, idet han var mistenkt for å ha hatt legemlig omgjengelse med både sin tjenestepike Else Jacobsdatter og hennes søster Karen. Det graverende lå i at det var to søstre han var anklaget for å ha stått i forhold til. Hermed stemmer en opptegnelse hos Sivert Grubbe, som sier at Weisweiler var grepet i åpenbart tyveri og derfor ble hengt, og ikke på grunn av sin religion (*qui in manifesto furto erat deprehensus et ideo suspensus, et non propter Religionem*). Han var også mistenkt, sier Grubbe, for å ha begått blodskam med to søstre. Han sier ikke at han var kjent skyldig på dette punkt².

Imidlertid var der enda flere opplysninger å hente i danske arkivalia. Bricka og Fridericia kunne i sine noter meddele de dommer som Malmø Byting og Raadstueretten i Malmø avsa i Weisweilers sak, sammen med en del opplysninger fra forhørerne. I 1922 utkom en monografi av *Albert Lysander* om rettssaken mot Weisweiler med titelen »Jesuiterna i Malmö 1624« (Lund 1922). I tillegg til de hittil nevnte kilder (dommen over Colen synes dog ikke å være benyttet) har Lysander gjort bruk av aktene fra processen mot Weisweiler som finnes i Malmö Stadsarkiv³. Han refererer dem bredt, for det meste i parafrase og med noen få citater i moderne svensk språkdrakt og enkelte ord i origi-

¹) Kancelliets Brevbøger 1624—1626, s. 15, 24 f., 38, 101, 105, 125, 131. Weisweilers navn forekommer også i et brev efter ordren om å foreta henrettelsen (s. 137) angående nogen gjeldsbevis som fantes i hans bo.

²) Grubbes dagbok er her citert etter Rørdam: Arrebos Levnet, s. 179 n. 41. Sml. Rørdams oversettelse av dagboken i *Danske Magazin* 4. R., bd. IV, s. 68 f.

³) Stadsarkivar L. Ljungberg, Malmö, har gjort meg oppmerksom på at dette materiale også er utnyttet skjønnlitterært av Magda Wollter i hennes bok »Dit St. Petri klockor nådde« (Lund 1946).

nalens dansk. Ved hjelp av disse kilder gir han et livfullt tidsbillede. Han har også på fortjenstfull måte satt episoden i sammenheng med den religiøse og politiske tilstand i Danmark i 1620-årene.

Dombøkerne i Malmø Stadsarkiv¹ viser at saken mot Arnold Weisweiler ble behandlet av to instanser: Raadhusretten, bestående av borgermester og rådmenn, og Bytinget, bestående av 15 borgere oppnevnt for anledningen av byfogden. Som anklager opptrådte for begge domstoler på Sivert Grubbes vegne hans ridefoged Oluf Knudsen. Tiltalepunktene var overensstemmende med kongens brev til Sivert Grubbe av 29. januar 1624 forfalskning av lånebevis og utuktig omgang med de to søstre som hadde vært i hans hus².

Tiltalen ble foredradd for Raadstueretten 5. mars og for Bytinget 8. mars. Mens Raadstueretten fikk seg forelagt begge anklagene, både for blodskam og for forfalskning av gjeldsbevis, ble Bytinget bare forelagt anklagen for utuktig omgang med de to søstre, Else og Karen Jacobsdøtre.

Bytinget viste ingen større iver for å få Weisweiler dømt. En viss animositet mot påtalemyndigheten kom for dagen i rettsmøtet 31. mars da de 15 menn klaget over at det var to brev som de ikke hadde fått utlevert sammen med »de Andre letferdige breffue« som utgjorde bevismaterialet til anklagen for blodskam. Da ridefogden svarte at »samme breffue haffuer Indted paa sigh«, og derpå fremla de ønskede aktstykker, hvis eksistens retten visste om fordi dokumentene var nummerert, dro retten først i tvil om det virkelig var de savnede dokumenter som nu ble fremlagt, og derpå forlangte den at fristen for domsavsigelsen skulle regnes

¹) Jeg har benyttet A. U. Isbergs avskrifter av forhandlingene i rettssaken mot Weisweiler, vennligst utlånt av Malmö Stadsarkiv til benyttelse i Riksarkivet i Oslo. Under et besøk i Malmø har jeg tidligere kontrollert avskriften på enkelte punkter, men har ikke hatt anledning til å foreta en fullstendig kollasjon.

²) Kancelliets Brevbøger 1624—26, s. 24 f.

fra den dag da de nye aktstykker var mottatt¹. Ridefogden gjorde gjeldende at fristen skulle regnes fra opplesningen av anklagen og overgivelsen av »de printzipaleste breffue« og gjentok at de nytilkomne brev »haffde dog Indted paa sigh«. De 15 menn svarte at de ikke kunne vite om brevene hadde stor eller liten betydning, da de ikke hadde sett dem tidligere. Byfogden erklærte da at han ikke ville treffe nogen avgjørelse i denne tvist om fristen for domsavsigelse, for han var ikke dommer over Bytinget; han henskjøt saken til borgermester og råd². Den 5. april var saken fore i Raadhusretten, hvor ridefogden hadde stevnet de 15 menn. Noen kjennelse angående fristen for domsavsigelsen ble ikke avsagt. De 15 menn gjorde igjen krav på en lengre frist, men gjorde oppmerksom på at de ennå ikke hadde oversittet den frist som ridefogden hevdet, 6 uker fra opplesningen av anklagen. De avsa sin dom 19. april, nøyaktig 6 uker etter sakens påbegynnelse.

De senere fremlagte brev har antagelig vært betydningsløse, for vi hører intet mere om dem. Dersom de hadde

¹) Dette punkt er blitt misforstått av Lysander, som (Jesuiterna i Malmö 1624, s. 40) taler om »en tvist om beräkningen av nämndens dagsarvode«. Om noget honorar for domsmennene er det overhode ingen tale i Bytingets eller Raadhusrettens rettsmøter i processen mot Weisweiler. Lysander har tydeligvis misforstått ordet »thegtedag«, som ikke betyr »dagsarvode« eller dagsinntekt, men den dag som et rettsmøte forskriftsmessig er berammet til. Det fremgår av Raadhusrettens forhandlingene 5. april at Bytingets tektedag var 6 uker etter opplesningen av anklagen, eller etter Bytingets mening 6 uker etter mottagelsen av de nye aktstykker.

²) Lysander (s. 39 f.) har oppfattet situasjonen galt når han sier at det på dette punkt var »en skarp meningsskiljaktighet mellan å ena sidan Bytinget, å den andra ridefogden-åklagaren Olof Knudsen och byfogden Peder Hansen«. Det er også galt når det sies at det var byfogden som svarte at brevene var betydningsløse. Byfogden var utenfor denne kontrovers, og leserne får et uriktig inntrykk av hans stilling når hans bemerkning ved rettsmøtets slutt om at han ville overlate til Raadhusretten å avgjøre tvisten, i Lysanders referat er blitt en replikk fra byfogden i anledning av at Bytinget ytret tvil om de to nå fremlagte brev virkelig var de etterspurte aktstykker.

vært tydelig i Weisweilers favør, ville de sikkert ha vært uttrykkelig påberopt av en domstol som var så på vakt overfor påtalemyndigheten som denne. Lysander¹ antyder at de var tilbakeholdt med forsett, men det synes ikke å foreligge noe slikt motiv til tilbakeholdelsen.

Bytingets dom falt 19. april. Weisweiler ble frifunnet for anklagen for blodskam. Både han selv og Else og Karen Jacobsdøtre hadde med ed bedyret at han ikke hadde hatt utuktig omgang med noen av søstrene. Der var heller ikke, tross etterlysning, fremkommet noget vitne som kunne avlegge vitnesbyrd om at han hadde hatt noen »Gemeenschaff« med dem. Et vitne, en enke som daglig hadde hatt sin gang i Arnolds hus, og Else Jacobsdatter, fortalte begge at den yngre søster Karen alltid hadde vært dårlig likt av Weisweiler, som hadde irettesatt henne for hennes lettferdighet. Det var etter rettens mening høyst usannsynlig at han skulle ha hatt noen omgang med henne.

Weisweilers forhold til de to søstre som var i hans tjeneste hadde vært av en slik karakter at det gav opphav til et rykte av helt annen art. Folkesnakket ville vite at han var impotent. Den ovenfor nevnte enke som hadde gått ut og inn i huset, opplyste som vitne at hun en gang overfor Else hadde uttalt sin forundring over Weisweiler og spurt om det var sant at han var importent. Else, som med sin slagferdighet og tungerapphet må ha vært noget av en Holbergsk Pernille, skulle da ha svart at »huem det icke will troe, da kand de gaae i senng till hannem och forsøge det«. Bytinget ville gjerne ha dette punkt oppklaret og ba Weisweiler »At hannd wille giffue dennem thillkiennde, Om hannd war impotens eller haffde nogenn hemelig breck, Saa at hand icke kunne haffue sin Legemligh omgienn-gellse med nogenn Quinndis personn«. Domstolen hadde også bedt slottsherren om at han måtte bli undersøkt. Weisweiler svarte at det var saken uvedkommende om han var potent eller impotent; når hans og Else Jacobsdatters

¹) S. 40.

breve ble riktig tolket, ville det fremgå av dem at han var uskyldig.

Det bevismateriale som anklagen påberopte seg, var »Adschillige Slemme Løsachtige och Vtuchtige Horebreffue« som var funnet i Weisweilers hus ved husundersøkelsen. Brevene hadde vært sendt til Kancelliet i Kjøbenhavn og ble derfra oversendt Sivert Grubbe 29. januar sammen med Kongens ordre om å la Weisweiler tiltale¹.

Brevene var dels skrevet av Else, dels av Karen, til Arnold Weisweiler, og en del var skrevet av Weisweiler til Else Jacobsdatter. Retten fant at brevene ikke kunne bevise at han hadde hatt legemlig omgjengelse med noen av dem. Hvilken straff de to søstre skulle få for sine »Slemme breffue och wtillbørlig Vhørsom schriffuellse«, fikk øvrigheten bestemme; om dette ville de 15 menn ikke dømme. Men Weisweiler var å frikjenne for beskyldningen for blodskam.

Samme dag som denne dom falt, dømte Bytinget i en ny sak som var anlagt mot Arnold Weisweiler og hans tjenestepike Else Jacobsdatter. Vi skal imidlertid først følge processen mot ham for Raadhusretten.

I Raadhusrettens saksbehandling kom tiltalepunktet bedrageri til å innta hovedplassen, idet retten etter å ha forhørt Weisweiler og de to søstre om hvorvidt det hadde vært noget utilbørlig forhold mellom ham og nogen av dem, og å ha påhørt deres fars klage over at han skulle ha forført Else, og å ha avhørt ett vitne, den 5. mars henviste tiltalen for blodskam til Bytinget som den rette instans.

Bevismaterialet for anklagen for bedrageri var en rekke gjeldsbrev som var funnet hos Weisweiler, »Aff gott follich wnderskreffuit foruden Aar och datou, och en deell Summer Indført vdj, och en deell icke, Paa Selsomme och vnderlige Uiis och paa Adschillige Maner sammenlagt, och en deell Reen papir findis baade for och bag schriffthen, Saa det lader sig Ansee, hand kunde forschriffue gott follich

¹) Kancelliets Brevbøger 1624—1626, s. 24 f.

Ald deris Velferdt, Huorudj formeenis be:te Arnoldus falskeligen haffuer omgaais, och bør som en falschener derfor att straffis och lide«.

Det viste seg under forhørene at både Arnold Weisweiler og Else Jacobsdatter hadde drevet bankiervirksomhet med pengeutlån, og at adskillige gjeldsbevis i deres eie nok kunne gi anledning til mistanke for bedrageri. Flere av lånebevisene var udatert, og det ble påpekt av ett av vitnene at Weisweiler sørget for å datere en kvittering for et beløp han selv hadde mottatt av vitnet, men lot lånebevisene som vitnet underskrev som debitor, være udatert, med mulighet for å innføre senere en falsk og for debitor ufordelaktig datering. Men hva verre var, flere av Weisweilers debitorer hadde underskrevet gjeldsbevis in blanco. Han erklærte i ett av tilfellene at dette var skjedd »formedelst hannd iche Viste, huor mange penge de Ville laane, eller kunde bekomme effter haanden«. Noen debitorer nektet bestemt å ha undertegnet de gjeldsbevis som ble fremlagt med deres navn. I ett av tilfellene tilstod debitorens 14 år gamle sønn for retten at det var han som hadde skrevet sin mors navn; hun bedyret at det ikke var skjedd på hennes vegne, og gutten påstod at det ikke var dette papir han hadde undertegnet med sin mors navn, men et annet. En av debitorene kjente Weisweiler intet til, og det viste seg da at Else Jacobsdatter hadde drevet utlånsvirksomhet bak hans rygg. Også i de lånebevis som hun hadde utferdiget, forekom underskrift in blanco, og i ett tilfelle ble underskriftens riktighet benektet av debitor.

I forhørene og domspremissene ble særlig oppmerksomhet henledet på at gjeldsbevisene var »paa Synderlig Maner sammenlagt«, eller »Paa nye maner sammen lagt«, et »Vnderlig sammenleg med handschriffen, Att der er Reen Papir baade for och bag«. Det kunne altså være plass for tilføyelser uten debitorenes vidende, hvilket retten fant meget daddelverdig. I ett av gjeldsbevisene med tysk tekst var lånesummen 18 R:dr skrevet fullt ut med ord,

»dog iche saa Richtig som det sig burde, Mens met Synderlig Finering i enden, Saa att deraff kunde giøris Achtzigh«. Flere vitner fortalte at de hadde tilbakebetalt sine lån, men ikke fått utlevert sine gjeldsbevis. I ett tilfelle hadde Weisweiler sagt gjeldsbevisene »aff krigsfollich at Vere hannem fratagen« pa en reise utenlands; i et annet tilfelle hadde han svart at han ikke kunne finne gjeldsbrevet. Men nu var disse papirer funnet ved husundersøkelsen hos ham, sammen med hans øvrige verdipapirer.

Vitneavhørelse og dokumentasjon opptok 4 rettsmøter, 5., 8., 12. og 19. mars. Saken skulle så opptas til 6 uker fra 19. mars, »Som er den 30 Aprilis førstkommendis«.

Dommen falt imidlertid allerede den 19. april. Raadhusretten fant mislighetene så graverende at den ikke kunne finne »for:ne Arnolde Weisuiller och Ellse Jacobs dater samme handschrieffter saa Oprichtigen att haffue schreffuen och Stillerede som det sig burde, Mens dermed falskeligen att haffue handlit och omgaais, och derforre att lide som wed bør«.

Innen denne dom falt, var det fremkommet en ny anklage mot Weisweiler. Den 1. april oversendte kongen Sivert Grubbe 4 forseglede skrin med verdigjenstander funnet i Weisweilers hus. Gunde Lange til Søfde, befalingsmann i Tønsberg len, som for noen år siden hadde gjort bryllup for sin datter i Weisweilers hus i Malmø, hadde ved den anledning opplevd at adskillige verdigjenstander av gull, sølv og tinn var forsvunnet, dels hans egne saker, dels gjenstander som var lånt til festen. Nu hadde han gjenkjent blant de beslaglagte verdigjenstander i Weisweilers hus 3 gullringer, hvorav den ene med 9 diamanter, de to andre også med diamanter, en signetring med avdøde Ifver Pedersens våpen skåret i topas, 15 ledd av en stor gullkjede, 5 av en mindre, 3 av en ennu mindre, 2 gullknapper og en gullstift med 5 perler. Han ville nå ha Weisweiler tiltalt for å ha underslått disse saker¹. Da kongen 3. april gav

¹) Kancelliets Brevbøger 1624—1626, s. 100 f. Bryllupet var mellom

ordre til at pater Colens eiendeler skulle utleveres til hans befullmektigede, gjorde han uttrykkelig unntagelse for ringene som Gunde Lange gjorde krav på å være eier av, og som jesuitten mente Weisweiler hadde gitt ham¹.

På Gunde Langes vegne som hans befullmektigede opptrådte rådmann i Malmø Søffren Christensen og stevnet den 12. april Weisweiler for Raadhusretten for de bortkomne og nu oppdagede verdisaker. Da Weisweiler ble avhørt, kunne han bare opplyse at Else hadde sagt at hun hadde funnet signetringen da de flyttet, og at gullkjeden ifølge hennes utsagn var pant for penger hun hadde lånt til en utlending ved navn Lois Hes (Louis Hess). Om denne mann visste han bare at han var fra Brabant eller Nederland, og »Att en dreng Aff Bremen war Aarsage till Att hannd kom i Dannemarch«. Gullringen med de 9 diamanter var også så vidt han visste Elses pant. Hertil sa anklageren at ringen var funnet i Weisweilers eget gjemme og forvaring. Heller ikke kunne tiltalte gi noen tilfredsstillende forklaring på hvordan de to ringer, hver med 7 diamanter², og gullstiften med de 5 perler var kommet i hans eie. Han sa bare at »hand Intett Ved hertill Andit att suare End det hand haffuer suarid till det Andit tilforn«, nemlig at det var Elses pant.

Weisweiler ble ved denne anledning også spurt om »Welb :

Karen Lange og Christoffer Gjøhe, opplyser Gunde Lange selv i et innlegg i saken datert 17. april 1624. De ble gift i Malmø 29. juli 1621 (Danmarks Adels Aarvog XIII, 1896, s. 154). Sivert Grubbe var blant bryllupsgjestene, som det fremgår av hans dagbok (Danske Magazin 4. R., Bd. IV, s. 63). Weisweilers hus må ha vært meget presentabelt, siden det ble brukt ved en slik anledning, formodentlig utleiet mot betaling.

¹) Kancelliets Brevbøger 1624—1626, s. 105.

²) Raadhusrettens dombok har to ganger »huer med Siuff demanter i«, likeså Bytingets dombok to ganger. I sin regest til kancelliskrivelsen av 1. april 1624 (Kancelliets Brevbøger 1624—1626, s. 101) har Laursen »3 Guldringe, den ene med 9 Diamanter i, de to andre med hver sin Diamant«. Skaanske Tegnelser 5,65 v. har »Den ene med Ni demanter, de andre (rettet fra: den anden) thoe huer med sin demanter«, hvor »sin demanter« vel er pluralis.

Jørgen Windis Sølf kande som hadde vært utlånt til bryllupet og var bortkommet. Nu var en sølvørn som hadde sittet på lokket på kannen, blitt funnet hos ham. Tiltalte kunne bare si at sølvørnen hørte til noe bruddsølv som han eiet.

En Malmø-borger ved navn Nils Lauritsen hadde også utlånt en sølvkanne til bryllupet. Den var kommet bort, og Weisweiler hadde erstattet den i penger og derpå i brev avkrevet Gunde Lange erstatning for den. Kannen var også blitt etterlyst fra prekestolen. Senere hadde Nils Lauritsens hustru oppdaget kannen i Weisweilers bolig da hun en gang besøkte huset sammen med Else; den stod i et vindu. Hun hadde da fått den igjen mot annet gammelt sølv. Arnoldus hadde ved den anledning opplyst at kannen var blitt funnet i en kjeller bak et vinfat da de flyttet. Nils Lauritsen ble avhørt og innrømmet både at han hadde fått betaling for kannen, og at han senere hadde kjøpt den for annet gammelt sølv. I Bytingets møte 16. april¹ forelå en skriftlig forklaring fra Nils Lauritsens hustru som etter rettens mening fritok Weisweiler for skyld på dette punkt, og en uttrykkelig erklæring fra henne om at hun ikke siktet noen.

Else Jacobsdatter ble også forhørt 12. april av Raadhusretten om de fundne og de bortkomne verdigjenstander. Hennes forklaring bragte frem en del nytt, og den stemte ikke helt med Weisweilers. Signetringen hadde hun funnet i huset, og gullkjedene var pant for et lån hun hadde gitt en fremmed mann ved navn Louis Hess. Han »Var kommen fra Bremen och haffde hiemme till Møren« (Mähren?)². På

¹) Saken var i mellomtiden henvist til Bytinget, hvis møte 16. april dog er protokollert i Raadhusrettens protokoll. Raadhusrettens medlemmer har øyensynlig vært nærværende.

²) Lysander, s. 65, sier at Mören er »en plats i Brabant«. Denne opplysning skyldes formodentlig bare at han har kombinert Weisweilers og Elses opplysninger. Men de to ble avhørt adskilt, og i domspremissene heter det at »ej heller de haffuer kunde gjøre nogenn Richtig bescheen om for:ne Lois Hes, huorsom hellst hannd haffde hiemme eller huor

spørsmålet om hvordan det var gått til at signetringen nu var festet til den store gullkjeden, svarte hun at Arnoldus og hun i fellesskap hadde sammenføyet sakene. Gullringene, både den med 9 diamanter og de to med 7 diamanter, var også »den samme Lois Hesis pant«. På slutten av rettsmøtet tok Else Jacobsdatter frem »en bevis, Som hun haffde Indsytt i sitt offuerliff« — ifølge domspremissene »Vdschar« hun det »aff sit Offuerliff« på stedet. Dokumentet gikk ut på »att Lois Hes haffuer giffuit hinde for:ne Guld och 3 demants Ringe, daterit den .. Juny 1622«¹. Hess hadde ifølge dette papir lånt 100 Rdr. in specie og pantsatt tre diamantringer; men retten la vekt på at det ikke stod i lånebeviset hvor mange diamanter det var på ringene eller hvordan de var, bare at en var »giort som en Rosenn«.

Om gullstiften med perler kunne Else bare opplyse at hun hadde funnet den. Sølvørnen hørte til bruddsølv som hun og Arnoldus hadde kjøpt, og på spørsmålet om noen sølvkanne var blitt bragt ut av huset mens de kgl. kommissarer var der, svarte hun nei. Hun må øyensynlig ha vært på fri fot mens husundersøkelsen pågikk, og kunne derfor mistenkes for å ha bragt kompromitterende gjenstander av veien. Om Nils Lauritsens sølvkanne forklarte hun at den var funnet i et hull i kjelleren bak noen tomme tønner da de flyttet.

Siktelsen for underslag av verdigjenstander ble 12. april henvist til Bytinget, »Effterdj dett er en sagh, Som gelder paa hiemmell, och er ære och liff Anliggendis«.

hannd war frackommen, Efftersom it Raadtuffwinnde, som om samme deris beretning for:ne denn 12 Aprilis er Vdgiffuen, der nu bleff Lest och paaschreffuenn, derom med meere widt løfftigheed formellder och Inndeholder.« Domstolen fant deres opplysninger i hvert fall vage og kanskje også motstridende. »Møren« er vel sannsynligvis betegnelse på et land eller større del av et land. Jeg har ikke kunnet finne noen by med et liknende navn i Brabant.

¹) Der er åpen plass til datoen i Isbergs avskrift. Hvorvidt det er åpen plass eller et uleselig tall i originalen, har jeg ikke hatt anledning til å undersøke.

Bytingets dom i saken falt 19. april. Retten fant at Arnold Weisweiler og Else Jacobsdatter ikke hadde kunnet føre noe bevis for sin rettmessige adkomst til de nevnte verdisaker. Louis Hess' lånebevis kunne »icke befindis Richtig att were«, og de hadde ikke kunnet gi noen tilfredsstillende beskjed om hvem han var og hvor han hørte hjemme. Domspremissene omtaler også adskillige tinnfat og tallerkener og en messing lysestake i Weisweilers hus som forskjellige personer både av adel og borgerskap nu hadde gjenkjent som sine. Det ble demonstrert for retten at deres våpen og merke var blitt avskrapet og Arnolds eget våpen og merke satt på sakene i stedet. Weisweiler kunne ikke nekte at så var gjort. Gjenstandene var blitt lånt til Karen Langes bryllup, og Gunde Lange hadde senere delvis måttet erstatte dem som bortkomne. Som Gunde Langes fullmektig gav Søffren Christensen nu Weisweiler og Else Jacobsdatter »fulld och fast thiuffssag« for disse ting. Både gull- og tinnsakene var blitt etterlyst fra prekestolen, og allikevel hadde de gjemt dem.

Et brev fra Gunde Lange, datert Kjøbenhavn 17. april, ble fremlagt i retten. Her heter det om gjeldsbrevet undertegnet med Louis Hess' navn at »dersom det findis aff nogenn at were Vdgiffuen, da haffuer hand det Vdgiffuit som enn fallschener, thj det er Vdgiffuit paa det guodtz, Som hannem Alldrig haffuer thillhørt, eller nogenn thid schall kunde beuisse Sig wed nogen Adckomst eller hiem-mell att thillhøre«. Weisweiler bad om respitt, så han kunne skrive til utlandet for å komme i forbindelse med Louis Hess. På hans anmodning bevidnet også Else at han hadde vært uvidende om hennes overenskomst med denne utlending. Men deres forklaringer »befandtis løgnachtig i alle maade« — »Løs Vndschyldninng och paaschud, Som dog i Alle maade findis ganndsche Vrichtig«. De angivelig pantsatte gjenstander var også verd det mangedobbelte av det beløp den ukjente utlending skulle ha lånt på dem. Konklusjonen var at Arnold Weisweiler og Else Jacobsdatter var

tyver og »bør derfor at lide paa deris lifff effter Lougenn«.

Etterat dommen var avsaagt, bekjente Else Jacobsdatter den 21. april at den store sølvkanne som tilhørte Jørgen Wind, og som sølvørnen hadde sittet på, lå nedkastet i hendes far Jacob Andersens brønn. Den ble ganske riktig funnet på det angitte sted, heter det i en tilleggsprotokollasjon i Bytingets dombok, »och funndtis waabenenn, som derpaa logit haffde staait, Aldelis Vdschrahit«.

Den 3. mai dømte Raadhusretten Karen Jacobsdatter til innsettelse i tukthus for hennes usømmelige breves skyld. Over Else Jacobsdatter ble det ikke felt noen dom fordi hun allerede var dømt til døden for en annen sak.

Kongen hadde allerede i tiltalebeslutningen 29. januar bestemt at fullbyrdelsen av straffen i denne sak skulle utstå »indtil Voris Naadigste derpaa serdelis videre Befalning«¹. Ordre om å eksekvere dommen over Weisweiler ble gitt i et brev fra Kongen 12. mai til Borgermester og Raad i Malmø, »At dersom for:ne Sijvertt Grubbe icke er tilstede I daa iustitiam offuer hannem efftersom foreschreffuitt staaer, lader holde«, med en tilføyet anmerking nedenunder: »dog at hand tilforne pinligen forhøris effterdj hand er suspect for blodscham«².

Henrettelsene fant ifølge Sivert Grubbes dagbok sted i mai, på hvilken dag opplyses ikke. Else Jacobsdatter led døden ved halshugning, og derpå ble Arnold Weisweiler hengt³.

Om Weisweilers katolske tro eller om at han hadde forbrutt seg ved å huse en jesuit, hører vi ikke ett ord i retts-

¹) Citert etter Lysander, s.30, som gjengir noen linjer av originalens ordlyd i Skaanske Tegnelser. Regest i Kancelliets Brevbøger 1624—1626, s. 24 f.

²) Citert etter originalen i Malmø Stadsarkiv. Regest i Kancelliets Brevbøger 1624—1626, s. 131. Kongen hadde samme dag også gitt Sivert Grubbe befaling til å la eksekusjonen foreta, s. 131.

³) Suspendabatur hoc mense in patibulo civitatis Malmogiensis Jesu-vita et fur insignis Arnoldus Weissueiler, qui in manifesto furto erat deprehensus ... Ejus concubina Elsebe Jacobsd. prius capite plectebatur.

forhandlingene. I ett av vitneprovne streifes så vidt Weisweilers forhold til nattverden og Elses forsømmelse av kirkegang. Den ovenfor omtalte enke som hadde hatt sin gang i huset, ble spurt om hun visste noe om forholdet mellom Arnold Weisweiler og Else, og hun fortalte da i sitt temmelig snakkesalige vitneprov at Weisweiler for omtrent to år siden hadde ligget alvorlig syk, og på Elses anmodning hadde hun da gått til byens sogneprest, mag. Hans Ravn, for å be ham komme til Arnoldus. »Der hunn kom thill hannem, Spurde hannd hinnde Huad hand schulle bestille huos hannem, om hannd Ville haffue Sacramentid, Huortill hun suarit neij. Da sagde M: Hanns, Huad schall Jeg da bestille huos den Sacramentis Bespottere och gudtz ordtz forachtere, dog loffuit hannd at gaae der henn.« De følgende linjer må også citeres, da de gir et lyslevende billede av Else: »Sidenn om Afftenenn Anne kom did Igienn. Spurde hunn Ellse Ad, om M: Hanns haffde werit der, Da sagde hun Ja, faae hannd scham saa sannt, hannd Snackit saa lennge med hannem baade dansche og Lathinn, At hannd haffde nehr tagit liffruit aff hinndis farlille.« Kan vi bak de siste ord øyne en konfesjonell dispuutt ved sykesengen?

Om Elses kirkegang får vi en liten opplysning i det samme vitneprov. Den nevnte enke fortalte »At hunn nogle sind bad Ellse Jacobs daatter, Att hunn schulle gaae i kirckenn och frychte Gud. Da Suarit Ellse hinnde, Jeg kannnd icke gaae Barhoffuidt, formedelst Jeg haffuer Saa-dann schrøbeligheed derudj.«

Men om enn katolicisme og jesuiter aldri ble nevnt under rettergangen, var det naturligvis Weisweilers katolske tro og hans underbringelse av jesuiter i sitt hus som skapte sensasjon om saken og satte gemyttene i brand. Kongens befaling 29. januar om å utsette eksekusjonen inntil nærmere ordre skyldes vel hans ønske om å få flere opplysninger om jesuitene i Danmark. Han hadde da allerede fått vite merkelige ting gjennom de papirer som var blitt funnet

i Weisweilers hus. Han skriver 24. januar til kancellisekretæren Frederik Günther: »Der Almechtiger hatt wunderbarlich Disse tage der *Catholischen* ahnslag auff disse lender offenbaret, Dan wihr alhie in der stadt vndt Malmö ihre Messgewand, kelche, dess Phabstes ablass mitt wessen wehr (sic) darzu gehörigen Sachen gefunden nehbenst dess Pabstes *Instruction*, ahn welchen orten sii ihren ahnfanck machen sollen wie auc ihre *Collecten* ahnzustellen. Diss werck recht ins werck zu richten seindt 16 *Cardinelen* versamlet gewehsen vndt *contributiones* ahngeordnet, also dass von dem *capitall* 60 Dausendt *cronen in illum vsum* Iehrlich solthen Spendiret werden.¹«

Også når Sivert Grubbe skriver i sin dagbok om Weisweiler, er det hans befatning med jesuitene som gjør hans casus interessant. Han kaller Weisweiler likefrem for jesuit når han under 17. januar forteller at jesuiten Weisweiler var grepet i åpenbart tyveri og blodskam med to søstre, og utbryter: *Mira sanctitas et religiosa vita Jesuuitarum*. Og etter å ha fortalt om henrettelsene i mai, sier han igjen: *Talis Sanctitas sanctorum virorum ex isto nimis religioso ordine Jesuítico ... Insigne spectaculum poenae divinae*.

Det er ganske merkelig at Kongen ikke lot Weisweiler tiltale for å ha huset en jesuit. Nu fantes der imidlertid ennu ikke noen lovhjemmel for å idømme straff i et slikt tilfelle. En straffebestemmelse for denne forseelse ble først innført ved den kgl. forordning av 28. februar 1624, som er foranlediget av episoden i Malmø. Weisweiler kunne kanskje ha vært landsforvist i henhold til forordning av 19. juni 1613² og Recessen av 1615, art. 1³, ved administrativ forføyning eller ved dom⁴. Men Kongen valgte å anlegge

¹) Christian IV.s egenhændige Breve, I, s. 364.

²) Danske Kirkelove, III, s. 38 f.

³) Samling af gamle danske Love, udg. af J. L. A. Kolderup-Rosenvinge, D. 4, s. 314.

⁴) H. Matzen: Forelæsninger over den danske Retshistorie, II:3, Strafferet (1895), s. 157.

straffesak mot ham på et helt annet grunnlag, som syntes å være helt uomtvistelig. Lovens straff både for vekselforfalskning og for blodskam, som hans papirer syntes å dokumentere, var levnetsfortapelse¹.

Er de to henrettelser i Malmø i mai 1624 å betrakte som justitsmord? For en moderne rettsbevissthet virker dødsstraffene urimelig strenge i forhold til de påståtte og formentlig beviste forbrytelser, og anvendelsen av tortur på den dødsdømte Weisweiler forut for henrettelsen fordi han var mistenkt for blodskam, men frikjent av domstolen på dette punkt, er opprørende. Den siste detalj må vel endog være i strid med det 17. århundres rettsprinsipper. For en moderne betraktning kan det vanskelig unngås at dødsdommene virker som justitsmord.

Men problemet må stilles historisk. Gikk Weisweiler og Else Jacobsdatter i virkeligheten i døden for sin katolske tros skyld, uten at det forelå noen etter datidens strafferett nødvendig grunn for henrettelsene?

De to domstoler tok øyensynlig sin plikt til å dømme »effter woris Dannelsche loug och Rett«, og som »Christeligt och Rett ehr« meget alvorlig. Bytingets selvstendige holdning i spørsmålet om beskyldningene for blodskam er bemerkelsesverdig. Da saken om vekselforfalskning kom opp, var en del debitorer ivrige etter å bli fri sine forpliktelser ved å benekte sine underskrifter, samtidig som også et par kreditorer anmeldte sine krav, engstelige for å miste sine tilgodehavender dersom Weisweilers formue ble inndradd². Disse intermezzi gir oss et bilde av menneskelig smålighet. Men utslaggivende for rettens bedømmelse var de lånebevis som ble fremlagt, noen øyensynlig med falske underskrifter, andre underskrevet in blanco eller med rikelig plass til

¹) Matzen, s. 141, 144 f.

²) Se om dem Lysander, s. 69 ff. En av dem utvirket senere et kongebrev til fordel for seg, se Kancelliets Brevbøger 1624—1626, s. 136 f. En dom om tilgodehavender i Weisweilers bo ble avsagt så sent som 28. august 1643 (Raadhusrettens dombok).

tilføyelser foran underskriften¹. Og dokumentasjonen i tyverisaken var unektelig ganske fellende både for Weisweiler og for Else; den siste gikk jo endog til tilståelse på et viktig punkt. At retten ikke har trodd på historien om Louis Hess, er vel fullt forståelig. Vi skal senere se hvilket inntrykk også katolske sympatisører fikk av skyldspørsmålet ved å overvære noen av rettsmøtene.

Alt i alt måtte vitneavhørelsen, dokumentasjonen og de tiltalte forklaringer gjøre inntrykk av å være fellende. Og da var etter det 17. århundres strafferett bare dødsdom mulig².

Spørsmålet om hvorvidt henrettelsen av Weisweiler var et justitsmord, skulle snart bli reist i den diplomatiske korrespondanse som henrettelsen foranlediget. Da spørsmålet dessuten er blitt besvart med ja — rigtignok under megen usikkerhet — av Lysander i hans monografi om processen³, har det vært nødvendig å forsøke å begrunne en annen oppfatning: Målt med det 17. århundres strafferett som målestokk var henrettelsen intet justitsmord.

II.

Til kunnskap om episoden med jesuitene i Danmark er der også utenlandske kilder. Dette katolske fremstøt var,

¹) Lysander, s. 93 f., bagatelliserer det irregulære ved lånebevisene og mener at reverser med plass for påtegning om avbetaling og nye lån kanskje var noget nytt og ukjent for Malmøborgerne. Det tales jo også flere ganger om den nye måte som lånebevisene var sammenlagt på. Men det var ikke bare plass til tilføyelser etter underskriftene, men foran dem. Retten la særlig vekt på at teksten på en av reversene begynte nederst på første side, med påfallende meget rent papir forut for gjeldsbrevets tekst.

²) Straffen for tyveriforgåelser var døden. Se Matzen, s. 137 ff.

³) Lysander, s. 30, 39, 89 ff., 97 f. Han fremhever s. 89 f. meget riktig at det 17. århundres strafferett må være målestokken, og at hvis skyldspørsmålet var avgjort, var dødsdom uunngåelig. Men han finner bevisførselen i skyldspørsmålet utilstrekkelig. Til enkeltheter hos Lysander

som Münter gjorde oppmerksom på, planlagt i Rom. Alle-rede et par av Jesuitordenens historikere i det 18. århundre har beskrevet dette misjonsforetagende etter kilder i orde-nens arkiver, men deres opplysninger har ikke vært ut-nyttet av nordiske forskere¹.

Julius Cæsar Cordara forteller i sin *Historia Societatis Jesu*² at 4 patres fra den flandro-belgiske provins reiste som misjonærer til Danmark i 1623. Deres navn var An-dreas Jodocus, Justus Vischerus, Matthæus Colenus og Ludovicus Carbonelius. De fikk høre at to patres som var reist forut for dem, var blitt tatt til fange av nederlenderne, men fortsatte allikevel reisen, bare under iakttagelse av noget større forsiktighet. Jodocus som ekspedisjonens leder etterlot pater Vischer i Altona forat han skulle være til trøst og hjelp for de derværende katolikker, mens han selv fortsatte til Danmark. De to andre skulle følge etter. Pater Jodocus gjennomreiste en stor del av landet næsten uten resultat, men kom så i forbindelse med en tysk kato-likk i Malmø, Arnold Weisweiler. Denne hadde gode for-bindelser ved hoffet og stod i gunst hos kongen. Det fore-gående år hadde han gjestfritt mottatt to dominikaner-patere. Cordara mener tydelig at pater Jodocus ikke på forhånd kjente Weisweilers navn, men møtte ham uven-tet³. Weisweiler stillet sitt hus til rådighet for Jodocus og

må bemerkes at det vel ikke er riktig at Weisweilers forgåelse ved å ha huset en jesuit «dominerar i alla konungens brev» (s. 38). Det er beskyld-ningene for bedrageri og blodskam som vi møter i kongebrevene fra 29. januar av.

¹) Münter har kjent Reiffenbergs *Historia Societatis Jesu ad Rhenum inferiorem* (Köln 1764) og henviser til dette verks kapitel om jesuitenes misjonsforsøk i Sverige 1623—24 (Den Danske Reformationshistorie II, s. 651), men har oversett at Reiffenberg også har opplysninger om misjonsforsøket i Danmark.

²) *Historiae Societatis Jesu Pars sexta complectens res gestas sub Mutio Vitellescho*, Tom. I, Romae 1750, s. 423 f.

³) Cum partem regionis maximam nullo propemodum fructu pera-grasset, jamque de successu expeditionis desperaret, affulsit subito læta spes rerum feliciter gerendarum. Erat Malmogii in Scania vir gente

for alle fremtidige misjonærer og lovet å være deres språklærer og å ledsage dem på reiser og dele farene med dem. Han stillet dog én betingelse, at hvis han på grunn av misjonsforetagendet skulle bli berøvet sin formue eller bli tvunget til å gå i landflyktighet, skulle han få en økonomisk understøttelse av den hellige stol, tilstrekkelig til å føre en ubesværet tilværelse. Det siste hadde den hellige stol allerede lovet dominikanerpatrene. Jodocus satte opp en skriftlig overenskomst som skulle sendes til Rom når et beleilig tidspunkt frembød seg, og han underrettet sine medarbeidere om hele saken ved brev. Han medførte selv Weisweilers kontrakt som det viktigste og ikke ubetydelige resultat av sine anstrengelser da han en tid senere så seg nødsaget til i hast å forlate landet¹.

Pater Jodocus foretok fra Malmø en reise til Kjøbenhavn hvor han innlot seg i samtaler om religionen med noen studenter som viste seg å være påvirkelige. En av dem fikk han endog overtalt til å forlate sitt fedreland for å reise til Belgia sammen med ham. Dagen for avreisen var avtalt; men just på den dag, mens jesuitpateren ventet på den unge mann for å begi seg på vei, fikk han uventet høre at en jesuit ble ettersøkt i hele byen; det ble sagt at han hadde vandret omkring i Kjøbenhavn, og at han hadde forsøkt å lede noen yngre studerende over til papismen. Da dette rykte nådde ham, turde han ikke nøle lenger, men tiltrådte straks reisen til Belgia uten studenten.

Justus Vischer som var blitt igjen i Altona, opplevde der etter et par måneders opphold at hans menighet ble overfalt under en gudstjeneste, men unnslopp selv uskadt

Germanus, professione catholicus, Arnoldus Wisveillerus nomine, notus aulæ, & apud regem gratus, qui anno præterito duos familiæ Dominicanæ Patres hospitio exceperat. Virum talem Jodocus consiliis suis opportunissimum putans, adit eum fidenter.

¹) . . seque proripuit in Belgium, secum auferens Arnoldi quam dixi syngrapham, veluti fructum industriæ suæ præcipuum, nec vero levem: magnam quippe in ea spem habebat repositam.

og forlot sin post. Colen og Carbonel reiste ad forskjellige veier til Danmark, hvor de etter pater Jodocus' anvisning tok inn hos Weisweiler i Malmø. Men etter noen få dagers forløp inntrådte katastrofen. Carbonel var reist tilbake til Frisland for å skaffe ytterligere hjelp, og Colen drøftet med sin vert forskjellige foranstaltninger for å fremme misjonen, da Weisweiler uventet ble arrestert, uvisst av hvilken grunn¹. Ved husundersøkelse hos ham ble det funnet alterutstyr, et tydelig spor av at en katolsk prest var skjult i huset. Mistanken kunne ikke falle på andre enn Colen. Han arresteres, og kort etter blir han ført til Kjøbenhavn fordi kongen ønsket å se ham og selv å forhøre ham. Breve som var funnet hos Weisweiler, gjorde det umulig å skjule at Colen var prest, og han svarte derfor åpent og uten omsvøp på kongens spørsmål om hvem han var, hvorfra han var kommet og i hvilken hensikt. Kongen undret seg over hans fasthet og næsten roste ham. Dagen etter ble det meddelt Colen at han innen et visst antall dager måtte ha forlatt Danmark, med trusel om dødsstraff dersom han ble grepet innen landets grenser etter denne tid. Han forlot da landet straks. I Hamburg, hvor han var utenfor fare, forblev han nogen tid, fylt av engstelse for sin vert Arnold Weisweilers skjebne. Han fryktet at denne nu ville miste sin eiendom og måtte gå i landflyktighet, hvorved håpet om å gjenopprette den katolske religion i Danmark ville svinne bort². Mens han med angst imøteså denne mulighet og ofte anstilte undersøkelser angående Weisweiler, fikk han høre at Arnold var blitt henrettet ved hengning — »om nu dette skyldtes at han

¹) Cordara mener at katastrofen inntrådte meget kort tid etter Colens ankomst til Danmark: At post paucorum dierum moram, Carbonelio in Frisiam ad comparanda nova sociorum auxilia digresso, dum maxime Colenus rationes varias promovendæ missionis init cum suo hospite, res accidit, quæ nihil fere spei reliquum fecit in Dania. Capitur ex improviso, nescio qua causa, Arnoldus.

²) quod si eveniret, conciderent omnino spes religionis in illo regno restituendæ.

hadde hatt en katolsk prest som gjest, eller en annen forbrytelse, hvilket aldri er blitt tilstrekkelig opplyst¹. Men da denne mann var borte, som hele misjonen avhang av, var der menneskelig talt intet håp for misjonen i Danmark². Jesuitpatrene vendte tilbake til sin provins og utsatte denne misjon til en annen tid.

Cordaras beretning er interessant ikke bare fordi den inneholder en fylde av opplysninger som ikke finnes i de danske kilder, men også fordi den lar oss se hvordan hele foretagendet tok seg ut fra katolsk side, hvilke forhåpninger man har hatt og hvilken betydning man har tillagt Weisweiler for dette misjonsforsøk. Usikkerheten om den egentlige årsak til Weisweilers henrettelse må ha vært sterk, for ellers ville det ha vært nærliggende å betegne ham som martyr; om en ung svensk katolikk er det like forut fortalt at han bekreftet sin tro ved å la seg halshugge.

Fr. Reiffenberg har også skildret misjonsforsøket i *Historia Societatis Jesu ad Rhenum inferiorem*³, men da misjonærene jo var patere fra den flandro-belgiske og ikke fra den rhinske provins, er det naturlig at hans beretning bare er et forkortet referat av Cordara, og intet derutover.

Den første undersøkelse av begivenhetene i Danmark 1623 og 1624 basert på Propaganda-kongregasjonens arkiv, møter vi i Anton Piepers bok »Die Propaganda-Congregation und die nordischen Missionen im siebenzehnten Jahrhundert« (Köln 1886). Han har brukt både Propaganda-kongregasjonens forhandlingsprotokoll *Acta Congregationis* og samlingen av aktstykker referert i dens møter, *Scritture originali riferite nella Congregazione Generale*.

Piepers undersøkelser bragte for dagen at Propaganda-kongregasjonen i sitt femte møte, den 11. april, besluttet

¹) sive ob datum catholico sacerdoti hospitium, sive alio crimine, quod nunquam satis compertum est.

²) Sed quæ demum fuerit causa, tali sublato viro, a quo tota missio pendeat, nihil humanæ spei nostris relinquebatur in Dania.

³) Tom. I, 1764, s. 578 f.

å sende 8 jesuitter til Danmark og Norge. Etter samråd med ordensgeneralen ble det senere bestemt at 4 av dem skulle utvelges av provincialen for den rhinske provins, og 4 av den flandro-belgiske provins av Jesuitordenen. Omkring årsskiftet 1622—23 kunne den apostoliske nuntius i Bruxelles sende avsted til Danmark 5 jesuitpatere og en sekulærprest. To av jesuitene blev tatt til fange av hollenderne underveis; de andre nådde frem til Danmark. I september 1623 fulgte to dominikanere efter. I Kjøbenhavn fant de katolske misjonærer støtte hos den italienske hoffbilledhugger Crivelli og den franske språklærer Terville (som vi snart skal treffe igjen i andre kilder under det sikkert riktigere navn Treville); dette trekk er sikkert, som navneformen Terville røber, hentet fra Münters artikkel i *Magazin für Kirchengeschichte und Kirchenrecht des Nordens* II: 4 (se ovenfor s. 285). I Malmø var den rike kjøpmann Weisweiler deres støtte, og han skjenket tolv hus med haver til misjonen. Propagandaen hadde fremgang inntil den ble oppdaget ved at noen brev fra en katolikk i Hamburg til Weisweiler falt i magistratens hender. Til slutt nevner Pieper Colens utvisning av riket i januar 1624 og rettsaken mot Weisweiler med den sørgelige utgang. Om disse begivenheter finnes det innberetninger i Propagandaens arkiv¹.

III.

Takket være et stadig rikere kildemateriale er mere og mere av enkelthetene i dette katolske misjonsforsøk i Danmark blitt kjent. I tillegg til de nevnte kilder kommer nu en ny kilde, eller rettere en kildesamling, som lar oss se ennu meget mere av begivenhetene i Danmark, deres europeiske sammenheng, de farefulle forhold misjonærene vir-

¹) Pieper, s. 9 ff.; B. Duhr: *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge*, II:2 (1913), s. 78, bygger på Pieper og har intet ut over hvad han meddeler. Det samme gjelder J. Metzler: *Die apostolischen Vikariate des Nordens*, 1919, s. 14 f.

ket under, og årsakene til at dette propagandaforsøk ble uten større resultat.

Den nye kilde er en beretning om de nederlandske jesuiters misjon i Danmark med titelen *Digressio de missione Danica*. Den er forfattet av pater Norbertus Aerts S. J. (1639—1707), som virket som arkivar i sin orden og skrev en stor ordenshistorie med titelen *Acta Missionis Hollandicæ* som dekker tidsrommet 1614—1670. Den er ikke blitt trykt. Manuskriptet i 7 foliobind befinner seg i Bibliothèque Royale i Bruxelles¹.

Digressio de missione Danica er et ekskurs til året 1623 i dette historieverk. Digresjonen er på 78 foliosider. Pater J. Kleijntjens S. J. har elskverdigst stillet en avskrift av hele *Digressio* til min disposisjon og tillatt meg å kopiere den til bruk for mine undersøkelser².

Digressio de missione Danica viser seg å være en samling av aktstykker fra årene 1622—24. Forfatteren av *Acta Missionis Hollandicæ* skriver historie på den måte at han gjengir *in extenso* hvert dokument han bruker. Hvert brev er så vidt mulig fullstendig citert, med brevoverskrift, avslutningsformel og datering. I alt er det 51 dokumenter som er gjengitt på denne måte. Hertil kommer 2—3 andre dokumenter som han har hentet opplysninger fra i sine kommentarer uten å gjengi ordlyden. De citerte aktstykker er sammenknyttet med bemerkninger hvor pater Aerts trekker slutninger av dem, gjør oppmerksom på enkeltheter eller supplerer med opplysninger fra andre kilder.

¹) Disse opplysninger er hentet fra en artikkel om «Les premiers missionnaires S. J. dans les pays Scandinaves» av J. Kleijntjens som snart vil bli offentliggjort. C. Sommervogel: Bibliothèque de la Compagnie de Jésus, I (1890) col. 61 f. har titelen *Acta Missionis Hollandicæ* og sier at verket er i 3 bd. og omfatter 1623—30, 1643—57, 1665—71. Kleijntjens betrakter verket som en fortsettelse av Goetgebuers verk om *Missio Hollandica* og teller bindene sammen.

²) Pater Kleijntjens er avgått ved døden i 1951. Det er meg smertelig at jeg ikke kan overrekke ham denne undersøkelse i dens ferdige skikkelse.

11 aktstykker hvor originalspråket er fransk, tysk eller italiensk, er gjengitt i latinsk oversettelse¹. Et brev skrevet påskedag 1624 av Weisweiler i hans fengsel i Malmø er derimot utelatt av kompilatoren, fordi det var på dansk som han ikke forstod, og med dansk skrift som han ikke kunne efterligne, sier han².

Dokumentsamlingen omfatter dels aktstykker som også finnes i Propaganda-kongregasjonens arkiv i Rom, dels brev som bare har eksistert i den flandro-belgiske ordensprovinser' arkiver.

Når vi i det følgende skal gjennomgå denne nye samling av kilder, vil vi samtidig også trekke inn i vår undersøkelse en annen kildesamling som nylig er blitt gjort lett tilgjengelig. Apostolisk nuntius i Bruxelles 1621—27 var erkebiskop *Giovanni-Francesco Guidi di Bagno*. En fortrinlig utgave av hans korrespondanse i register er utgitt 1938 av Bernard de Meester³.

Propaganda-kongregasjonen begynte rneget kort etter sin opprettelse 6. januar 1622⁴ å ha sin oppmerksomhet rettet mot de nordiske land. I Bagnos korrespondanse foreligger et brev fra ham til Propaganda-kongregasjonen

¹) I det følgende citeres *Digressio de missione Danica* med henvisning til originalmanuskriptets paginering. De oversatte dokumenter finnes på s. 68, 105, 124 f., 126 f., 127 f., 128 f., 130, 131 f., 132, 133, 133 f.

²) *Digressio*, s. 126: Habemus post haec ipsius Arnoldi Wiswylleri litteras ex carcere suo Malmodiano exaratas, ipso die paschatis hoc anno 1624 quas ... enixe rogabat quantocius ad Antonium Sucquetium aut Florentium Ludovici destinari; sed cum litterae illae Danico idiomate ac charactere constant nobis ad describendum non imitabili, nullamque hujus idiomatis peritiam habeamus, cogimur modo ab iis danice describendis aut latine vertendis abstinere. — Påskedag 1624 var etter den gamle stil, som vi må formode er fulgt ved denne datering, 28. mars. Etter den nye stil som normalt er brukt av de katolske brevskrivere i dokumentsamlingen, falt påskedag på 7. april. H. Lietzmann: *Zeitrechnung* (1934), s. 63.

³) Correspondance du Nonce Giovanni-Francesco Guidi di Bagno (1621—1627), publiée par Bernard de Meester, I—II = *Analecta Vaticano-Belgica*, 2^{me} série: Nonciature de Flandre, V—VI (1938).

⁴) L. v. Pastor: *Geschichte der Päpste*, XIII:1 (1928), s. 102.

av 5. februar 1622, hvor han sier at katolikkene i Danmark og Norge er meget fåtallige og uten enhver åndelig hjelp; adelen er fra lutherdom gått over til calvinismen; i Norge, mener man, har befolkningen ikke annen religion enn spådomskunster¹. 10. mars skriver Propaganda-kongregasjonen til nuntien og sier at der bør organiseres en misjon i Nederland for Danmark, Norge, Gotland og Holsten. Etter å ha hørt kardinal de Zollern og en danske har kongregasjonen besluttet å bruke tyskere eller flamlendere. Bagno skal sende 3—4 personer for å innhente informasjoner fra disse land².

Propagandaens henvendelse til Bagno resulterte både i at den apostoliske vikar i Holland, Rovenius, på hans anmodning skrev en betenkning om katolicismens stilling i de nevnte land, datert Utrecht 19. mai 1622³, og i at Bagno sommeren 1622 sendte de to dominikanere Jacques de Brouwer og Nicolas Janssens til Danmark. De ankom 30. juli til København, hvor de Brouwer sammen med Weisweiler oppsøkte Kongens kansler. De besøkte også Malmø, Lund og Helsingør og tiltrådte sin hjemreise fra Helsingør 16. august. Etter sin tilbakekomst til Antwerpen 26. september avfattet de en innberetning til Propaganda-kongregasjonen om sin reise og om utsiktene for katolicismen i Danmark⁴.

¹) Correspondance de Bagno, I, s. 153.

²) Correspondance de Bagno, I, s. 168. Danmark og Norge var ved den oppdeling av misjonsmarker som fant sted i Propaganda-kongregasjonens møte 8. mars, blitt tildelt nuntien i Bruxelles (v. Pastor, s. 105).

³) Correspondance de Bagno, No. 351 og Appendice VII, bd. II, s. 867—869.

⁴) Opplysningene er hentet fra denne rapport, som er referert i «Kort extract og relation» (se ovenfor s. 285 anm. 4 og nedenfor s. 351 ff.). Også i Bagno's korrespondanse er deres reise til Danmark sommeren 1622 omtalt. I et brev til Propaganda-kongregasjonen 18. juni meddeler han at de er utvalgt til oppgaven, og at de skal seile fra Calais. 22. oktober omtales de som kommet tilbake, og av et brev av 10. desember fremgår at Propaganda-kongregasjonen har mottatt deres rapport. (Correspondance de Bagno, I, s. 212 f., 261 f.)

Imidlertid hadde Propaganda-kongregasjonen den 11. april besluttet å sende jesuiter til Danmark og Norge¹. Jesuitordenens general Vitelleschi meddelte ordenens provincial i den flandro-belgiske provins, Antonius Sucquetius, denne beslutning i et brev av 30. april. Generalen hadde funnet at den rhinske og den flandro-belgiske provins måtte skaffe de nødvendige misjonærer, da disse provinser var de nærmeste, da prester derfra hadde lettest for å lære språket i hine riker, og da det ofte reiste kjøpmenn dit fra Køln og Amsterdam som misjonærene kunne slutte seg til. Fra den flandro-belgiske provins skulle fire eller seks skikkede prester utvelges, og opplysninger om deres natur, begavelse, utdannelse og karakteregenskaper skulle snarest sendes til Rom. På et medfølgende kart var en rekke byer avmerket som misjonsstasjoner som hver skulle forsynes med to prester: Flensborg, Odense, Kjøbenhavn, Bergen og Visby².

Forholdene medførte at ingen av disse byer ble noe egentlig centrum for den katolske propaganda i Danmark—Norge. Virksomheten skulle møte uovervinnelige vanskeligheter. Dette var der en tydelig forutføelse av innen både den rhinske og den flandro-belgiske provins. En anonym promemoria, øyensynlig forfattet av en belgier, uttalte at det nyttet ikke å sende belgiere på grunn av den store forskjell i språk og utseende; man kunne snarere sende noen fra Preussen, Livland, Riga, Hildesheim eller Skottland. Det ville heller ikke nytte i første omgang å sende prester til det indre av Danmark eller Norge, for der fantes det ingen katolikker, eller de få som var, bodde sammen med lutheranere og hadde hverken mulighet for eller vilje til å underholde en prest. Man kunne anbringe noen prester i tilstøtende strøk som Pommern, Lübeck, Stettin osv. hvor de kunne tale med dansker og nordmenn som kom dit. Herfra kunne man utforske tilstanden i hine riker og muligheten av å gjøre et fremstøt. Alle som kjen-

¹) Se ovenfor s. 307 f.

²) *Digressio* s. 60 f.

ner forholdene, heter det, sier at ingen fremgang kan ventes i Sverige, Danmark og Gotland; om Norge er der litt bedre håp¹.

Ordensprovincialen i Provincia Rhenana delte også denne pessimistiske oppfatning og frarådet overfor Rom og i brev til sin kollega Sucquetius å opprette en misjonsstasjon i Danmark hvor der var få katolikker, og de få som var, ikke ville våge liv og formue for å huse en prest².

Imidlertid reiste de to dominikanere til Danmark, utsendt av nuntien i Bruxelles. Og hele året 1622 gikk uten at nogen jesuit kom avsted. Pater Aerts slutter av de bevarte brev, sikkert med rette, at der må ha vært adskillig korrespondanse om saken, men disse brevene er ikke bevart³.

Propaganda-kongregasjonen var noe utålmodig over jesuitenes nølen og gjentok sin henstilling gjennom ordensgeneralen, som i brev til den flandro-belgiske provincial 28. januar 1623 minnet om at to dominikanere allerede hadde vært i Danmark. Hvis de utsendte prester ikke kunne utrette annet i Danmark, kunne de i hvert fall utforske forholdene og avgi betenkning om på hvilken måte den katolske tro skulle kunne gjeninnføres der. De skulle skrive rapporter om sin ekspedisjon både til ordensgeneralen og til Propaganda-kongregasjonen. En dyktig matematiker som også behersket matematikkens praktiske anvendelse, skulle ifølge dominikanernes beretning kunne få innpass både hos adelen og hos kongen og derved berede vei for misjonen, slik som det hadde vist seg i China⁴.

Propaganda-kongregasjonen besluttet at dominikanerne skulle virke i Kjøbenhavn, Hamburg, Bremen og Lübeck, og at jesuitene ikke skulle tillates å arbeide i disse byer,

¹) *Digressio* s. 62 f. Pater Aerts formoder etter håndskriften at promemoriaen stammer fra pater Hieronymus Suerckius, som han gir noen biografiske opplysninger om.

²) Ordensprovincialen Copperus til Sucquetius 30. juni 1622, *Digressio* s. 63.

³) *Digressio* s. 64.

⁴) Vitelleschi til Sucquetius 28. januar 1623, *Digressio* s. 64.

men skulle ha resten av landet til sitt virkefelt. Denne oppdeling var motivert med frykt for at det skulle bli konkurranse og splid mellom de to ordener¹, et for kurien ikke ukjent fenomen.

I mai 1623 reiste endelig to patere fra den flandro-belgiske provins avsted til Danmark². Den rhinske ordensprovincial hadde i mellomtiden igjen gitt uttrykk for sine store betenkeligheter ved foretagendet, og hadde motstrebende etter påtrykk fra Rom tilskrevet ordensgeneralen at han skulle sende to patere omkring mars; i et brev til den flandro-belgiske provincial sa han at det nyttet ikke å reise før etter påske, for først da reiste kjøpmenn i noen større utstrekning³. Påskedag 1623 var etter den nye stil 16. april. Han frarådet også opprettelsen av et Seminarium Danicum i Tyskland; slikt ville bare fremkalle strengere edikter mot katolicismen i Danmark⁴.

Samtidig med at de to flandro-belgiske patere Andreas Judoci og Justus de Vischere påbegynte sin reise, brøt patrene Schacht og Olaus fra den rhinske provins opp fra Düsseldorf med Sverige som sitt mål. Deres instruks gikk ut på at de skulle oppta forbindelse med de svenske hemmelige katolikker sekretær i kongens kancelli Göran Bähr (Georgius Ursinus) og borgermester i Nyköping Zacharias Blomme (Anthelius). Reiseruten gikk over Nederland, hvorfra de øyensynlig skulle fortsette sjøveien, men her ble de arrestert i Arnhem av hollenderne og forsinket av et langvarig fangenskap⁵.

¹) Kardinal Ludovisii til nuntien i Bruxelles 11. mars 1623, *Digressio* s. 67 f. Rivaliseringen mellom de to ordener kommer frem i den tyske ordensprovincial Coppers omtale av dominikanerne i hans brev til Sucquetius 14. mars, *Digressio* s. 66 f. Vi skal også senere møte dette moment. Se nedenfor s. 330 f.

²) *Digressio* s. 72.

³) Copperus til Sucquetius 18. februar, *Digressio* s. 65 f.

⁴) Copperus til Sucquetius 14. mars, *Digressio* s. 66 f.

⁵) Instruksen gjengitt *Digressio* s. 68 f. Deres fengseling er omtalt av

Judoci¹ og Vischer² medbragte på sin reise et anbefalingsbrev fra ordensprovincialen som presenterte dem som fedre av Jesu Selskap som etter pavens ordre skulle reise til Danmark og Norge for å utbrede Jesu Kristi sanne evangelium i hine egne³. Dette anbefalingsbrev skulle naturligvis bare brukes overfor pålitelige personer. Senere underveis skrev de til Sucquetius og ba ham skaffe dem anbefalinger fra den spanske infant, excellensen Marchio og den keiserlige gesandt — tydelig anbefalinger som skulle gi dem innpass i de høyeste kretser i Danmark. Dominikanerne hadde hatt nytte av sin anbefalingsskrivelse fra infanten, heter det⁴.

Den instruks de fikk for sin reise, omtaler deres foretagende som *arduum opus, sicut valde est gloriosum* og oppfordrer dem til hyppig bønn. De setter sitt liv i fare for sine brødre. De blir pålagt å dyrke språkstudiet og studiet av kontroverspunkter, å skrive rapporter, å stifte vennskap særlig med de mere aktverdige, å unngå kvinner og beryktede personer, og spesielt å forsøke å vinne de fremste

Aerts s. 72. En av dem døde senere på reisen, mens den andre kom frem, s. 70. Se også nedenfor s. 332.

¹) Andreas Judoci (1588—1652) var senere ordensprovincial i den flandro-belgiske provins 1641—46 (C. Sommervogel: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, t. IV (1893) col. 866). Han besøkte Norge i 1648 sammen med en annen jesuit. Hans rapport om oppholdet i Norge er utgitt av J. Kleijntjens i *Norsk Teologisk Tidsskrift* 1949, s. 1 ff.

²) Den eneste biografiske opplysning jeg har kunnet finne om ham er at han var «le fils du conseiller Viscer», hvis navn må ha vært kjent i Rom, siden di Bagno (Correspondance, I, s. 323) meddeler dette til Propaganda-kongregasjonen 3. juni, men ikke gir tilsvarende opplysninger om de andre.

³) Utstedt 28. mars. *Digressio* s. 70.

⁴) Judoci til Sucquetius fra Hamburg 16. mai. *Digressio*, s. 75. «Kort extract og relation» forteller med Janssens og de Browsers innberetning som kilde at de Brower sommeren 1622 sammen med Weisweiler «strax haver besøgt Hr. Cancellen, og hannem overleverte Infantindens af Brüssel hendes Skrivelse til Kongel. Majest.» Om en ny anbefalings-skrivelse fra infanten horer vi i instruks for de to dominikanere da de høsten 1623 igjen reiste til Danmark («Kort extract og relation», s. 1 og 6).

menns fortrolighet, og deres som har autoritet. Dersom situasjonen syntes å kreve det, skulle de vende tilbake til Nederland¹.

De to pater reiste landeveien til Hamburg, hvor de ankom 13. mai. Etter de derværende katolikkers ønske — deres tall var omkring ett hundre — lot pater Judoci sin reisefelle bli igjen i Hamburg for en tid og fortsatte selv reisen sammen med en sekulærgeistlig ved navn Theodor Moll. Denne kjente, får vi høre, alle havner og veier i Danmark og var bekjent med katolikker i Danmark og blandt dem en rik mann som sterkt ønsket en katolsk prest og hadde innrettet et rom i sitt hus til gudstjenestebruk. Det er Weisweiler som presenteres på denne måte. De to pater hadde i Hamburg fått høre om den skjebne som hadde rammet Schacht og Olaus, og var lykkelige over selv å være kommet vel frem til Hamburg. Judoci inngikk her også en avtale med en italiensk kjøpmann bosatt i Hamburg om at han skulle være mellommann ved hans brevveksling fra Danmark med sine overordnede².

Theodor Moll var en westfaler, fra bispedømmet Münster. Han talte dansk, da hans far som var lutheraner, var hoffmaler ved det danske hoff. Bagno gir disse opplysninger i et brev til Propaganda-kongregasjonen 17. desember 1622, hvor han forteller at han sendt ham til Danmark for å omvende faren, og har utstyrt ham med penger og med fullmakt til å absolvere, gjenoppta i kirken osv. Fullmakten ble ratificert i Rom 4. februar 1623³. Moll kunne senere i et brev til nuntien fortelle at han hadde omvendt den familie han bodde hos i Danmark, og at han ville sende en av

¹) *Digressio* s. 70—72.

²) Judoci til Sucquetius fra Hamburg 16. mai, *Digressio* s. 72—75. Bagno meddelte 3. juni Propaganda-kongregasjonen at Theodor Moll hadde sluttet seg til de to jesuitter i Hamburg, og at de to andre som var reist til Danmark, var tatt til fange av hollenderne. *Correspondance* I, s. 323.

³) *Correspondance de Bagno*, I, s. 276.

sønnene til Nederland for studier. Bagni meddelte disse nyheter videre til Rom og anbefalte at paven skulle gi katolikker i Danmark tillatelse til å spise kjøtt på forbudne dager, for ellers ble de alt for lett oppdaget¹.

Den 26. mai ankom de to prester til Malmø, og 1. juni kunne pater Judoci skrive sin første rapport fra Danmark til provincialen. Han var blitt godt mottatt av rikmannen i Malmø, hvis navn han av forsiktighetsgrunner ikke vil nevne. Provincialen skal få vite navnet av Theodor Moll som han sender til Hamburg med brevet. Han kjenner allerede noen katolikker i Kjøbenhavn hvis navn likeledes av forsiktighetsgrunner skal være unevnt. Han håper han skal finne flere². Man må imidlertid være meget forsiktig. Jo ulærere de lutherske predikanter er, desto mere bekjem-

¹) Bagno til Propaganda-kongregasjonen 1. april 1623. Correspondance I, s. 304.

²) Om katolikker i Kjøbenhavn har Janssens og de Brower gitt følgende opplysninger i sin innberetning til Propaganda-kongregasjonen høsten 1622, ifølge referatet i »Kort extract og relation«:

»Udi Kiøbenhavn at være 6 eller 7 Catholske, som ere udlændske Franzoser og Tyroler, saa og om Isaac Coris en Kandestøber, og Johan Albretsen at være god Forhaabning, saa og Borgeriet sammesteds at skulle villige noksom saadant at annamme.

»Til Hofue og i Kongens Bestilling at være Treville, som de kalde pædagogum Principis Gallum, som lover at ville befordre samme Religion derudi Landet ...; herforuden er der ogsaa Kongens Boldmester, som ogsaa Foder-Marschallen Claudi, som er en Burgundier, item Petrum Crivelli, Kongens Statuarium.«

Om »Kongens Boldmester« får vi siden i dominikanernes instruks for deres annet besøk i Danmark den opplysning at hans navn er Nicolaus Gallus, og Crivelli omtales her som »en Italiener af Mayland byrtig« (»Kort extract og relation« s. 5).

Navnet Isaac Coris forekommer også i aktene fra Weisweilers process i Malmø. Da rettssaken tok den vending at man måtte regne med dødsdom og konfiskasjon av Weisweilers eiendeler, gjorde Isaac Coris krav på sine tilgodehavender hos ham. Det viste seg da at Weisweiler under sine besøk i Kjøbenhavn hadde pleiet å bo hos Isaac Coris endog i ukevis, og nu gjorde denne krav på erstatning for de utlegg han hadde hatt i den anledning. Lysander (Jesuiterna i Malmö 1624, s. 69 ff.) formoder at Isaac Coris

per de katolikkene ikke med argumenter, men med edikter. Pater Vischer har han tilskrevet at han foreløbig kan bli i Hamburg.

Den anonyme rikmann var 33 år gammel, født i Jülich i Rhinlandet, hadde gått på jesuitskole, talte flytende dansk, eiet mere enn 12 hus med haver og hadde fått privilegium av kongen til å tilkalle utenlandske kjøpmenn til Danmark og Norge. Da de to dominikanere var i Danmark året før, hadde han på deres oppfordring, men også drevet av sin egen iver, besluttet å skjenke hele sin eiendom til misjonen i Danmark, men på den betingelse at det ble sikret ham en årlig pensjon eller inntektene av en prebende til livsopphold dersom han ble tvunget til å gå i landflyktighet på grunn av sin befatning med misjonen. Avtalen var inngått, forteller Judoci, i nærvær av borgermesteren og hans sekretær i en viss by (fecit bonorum omnium suorum abdicationem coram consule et secretario urbis cujusdam)¹. Avtalen voldte ham bekymring, for betingelsen hadde vært stiltiende ved denne avståelse av hans eiendom, siden den var inngått med kjettere som vitner; gyldigheten av en overenskomst som denne kunne være tvilsom, og dessuten hadde den kunnet vekke mistanke. Han stod imidlertid fast ved sitt tilsagn, og nu hadde han oppsatt en kontrakt som Judoci sender sammen med sitt brev. Mannen var endog villig til selv å reise til Rom dersom dette var nødvendig for å ordne

var jøde, men har bare hans navn og hans smålighet som holdepunkt.

Blandt de 6 eller 7 utenlandske katolikker i Kjøbenhavn er øyensynlig ikke medregnet hofftjenestemennene. Alle de nevnte hofftjenestemenn forekommer siden i jesuitenes korrespondanse. Det samme gjelder også ennu en utlending i kongens tjeneste som Janssens og de Brower omtaler i sin liste over katolikker i Danmark: »Udi Sorøe at være la Broche en Dandser«.

¹) I Weisweilers eget brev til ordensgeneralen av 1. juni heter det at avtalen var inngått *praesentibus consule et secretario (quia sic alter eorum, qui notarius erat Apostolicus expedire judicabat) civitatis cujusdam in Dania, Digressio s. 77.*

saken. Et brev fra Judoci til ordensgeneralen medfulgte også¹.

Om Weisweilers tilbud ble det i det følgende ført en stor brevveksling. I korrespondansen over grensen omtales Weisweiler stadig under dekknavn. Selv skriver han brev undertegnet med dekknavnet, som merkelig nok er det samme som navnet på den forfatter som 300 år senere skrev monografien om hans process: Lysander. Navneformen skifter noe. Selv undertegner han første gang, hvis vi skal tro den øyensynlig meget nøyaktige Aerts, *Lezanderus Julius Willox*. »Aliae litterae habent *Lezanderus Julius de Rouvilles*,« tilføyer vår kompilator². Han daterer sine brev *Cosmopoli* eller *Lisandropoli*, men en gang ved en forglemmelse *Malmogiae in Scania*³. I korrespondansen mellom Bruxelles og Rom omtales han derimot i regelen med sitt rette navn, likeså i de rapporter jesuitpatrene har skrevet utenfor landets grenser, og i brev fra katolikker i Danmark etter fengslingen.

I det dokument som Weisweiler satte opp og undertegnet med sitt dekknavn 1. juni, nevner han sin overenskomst med dominikanerne det foregående år og gjentar sitt tilbud, men betinger seg den nevnte understøttelse dersom han må gå i landflyktighet. Han er villig til å skaffe en betryggende bevidnelse for hvor stor hans eiendom er⁴. Den 24. juni oversendte Guidi di Bagno en kopi av dette brev til Rom

¹) Judoci til Sucquetius 1. juni 1623, *Digressio* s. 75 f.

²) *Digressio* s. 77. Andre navneformer er *Lyzanderus Julius Willo* (s. 83), *Lizanderus Julius Willo* (s. 84), *Lisanderus* (s. 85), *Lisanderus Julius* (s. 85), *Lysanderus Julius de Rouville* (s. 87 eller *de Rouvill* s. 100). Om navneformene i Bagnos korrespondanse sier De Meester: »Le nom est souvent orthographié par Bagno de façon fantaisiste: Willer, Viscelier, Beisbailer, Wijswüller. Il est parfois remplacé par le pseudonyme *Lisanderus Julius* ou *Julius Willus*.« (Correspondance de Bagno I, s. 332 f.). En gang bruker Weisweiler også dekknavn på sin adressat og kaller Sucquetius for Octannius Vestucquius, s. 99 f.

³) *Digressio* s. 77, 83, 87, 100, 103.

⁴) Dokumentet gjengitt in extenso i *Digressio* s. 76 f.

og anbefalte at man lot mannen selv komme til Rom til forhandlinger¹. Dette ble der imidlertid intet av. Hvad man i Rom mente om saken, fremgår av et brev fra ordensgeneralen til den flandro-belgiske provincial 14. oktober. Propaganda-kongregasjonen billiget i høy grad Weisweilers iver, og den håpet at misjonen ved hans hjelp skulle ha fremgang i Danmark. Men den ville gjerne høre hvor stor hans eiendom var, og hvor stor pensjon han ville betinge seg. Dette skulle provincialen drøfte med de patere som kjente forholdene og innrapportere deres mening². Bagno meddelte Roms avgjørelse i et brev til Weisweiler 23. oktober: Propaganda-kongregasjonen ville vite hvor meget han mente han trengte for å leve ubekymret, og den ville vite verdien av hans eiendommer; det var nok å oppgi et tall som Bagno ville meddele Rom. Propaganda-kongregasjonen mente det var best han blev i Danmark for å hjelpe katolik-kene der³.

I mellomtiden hadde både Weisweiler og hans venner forsøkt flere henvendelser for å få saken ordnet. Av et brev fra Weisweiler til Sucquetius 22. juli fremgår at ordensprovincialen i en skrivelse hadde bedt ham å forbli i Danmark, mens han forsøkte å ordne pensjonsspørsmålet for ham. Weisweiler sier at det haster, og mener at nuntien måtte kunne treffe en foreløbig ordning inntil kardinalene hadde bestemt hvordan saken skulle løses. Han ville da bruke penger av sine midler til å bestikke de ledende menn, så misjonærene skulle kunne arbeide uhindret⁴. Den 9. au-

¹) Correspondance de Bagno, I, s. 332 f. Weisweilers tilbud finnes i Scrittura riferita 296 f. 68.

²) *Digressio* s. 104.

³) Correspondance de Bagno, I, s. 368 f.

⁴) *Digressio* s. 83. Ordene om en eventuell bestikkelse av de danske myndigheter lyder: Cum enim orthodoxi hic pauci se prodant aut manifestare audeant, imo ipsum Catholici nomen passim odio sit, facillimum est in grave incommodum incidere, nisi largiore manu et frequentioribus muner[c]ibus [o: muneribus] primariorum animi occupentur et oculi obnubantur.

gust skrev de to nu til Malmø ankomne patere Carbonel og Colen til paven og Propaganda-kongregasjonen og anbefalte meget sterkt at Weisweilers ønske ble imøtekommet. Derav ville mulighetene for å begynne en misjon i Danmark avhenge. Igjen sies det at hans penger skal brukes til bestikkelser: »Mirum quantum haec gens muneribus capiatur et delectetur.« Den pensjon han ønsker er omkring 300 dukater eller en anstendig prebende, i patrenes øyne et rimelig krav. Selv vil han skjenke alt han eier, likesom enken i evangeliet, og han beklager bare at hans ganske anselige eiendom ikke er større. Det haster med å få saken ordnet så arbeidet kan komme i gang, og der er fare på ferde. Om Weisweiler har de mange lovord og også en del opplysninger i tillegg til dem vi hittil har hørt. Han hadde etter sin skolegang hos jesuitene i Køløn vært sekretær ved domkapitlet i Aachen og derpå vært i tjeneste hos den keiserlige kommissær i Hamburg hvor han hadde tilegnet seg juridiske kunnskaper. For omtrent 9 år siden var han kommet til Danmark hvor han hadde ført en rettssak med stort held og derpå hadde bosatt seg. Han var fullt fortrolig med dansk språk og lovgivning og var høyt aktet på grunn av sin dannelse, sitt ulastelige liv og sine personlige egenskaper. Kongen hadde i et egenhändig brev gitt ham skattefrihet og fritatt ham for tollavgifter og hadde gitt ham rett til å tilkalle utlendinger; hvis kolonien vokste til hundrede personer, skulle han eller en annen dertil skikket bli dens overhode. Byens rådmenn hadde sagt til patrene at hvis Weisweiler giftet seg i Danmark og ble dansk borger, ville han nå den høyeste verdighet¹.

¹) *Digressio* s. 84—86. Janssens og de Brower har tilsvarende opplysninger om Weisweiler. Han er »en Jülicher, som forstaaer heel vel vor Danske Sprog, lover og tilsiger derhos med al Fliid og af gandske Formue den Papistiske Religion og Anslage der udi Riget at ville hielpe og befordre; hvorudi saa meget kan udrette(s) under Skin at forskrive fremmede Kiøbmænd derind i Landet, hvorpaa han haver Commission og Ober-Reysepas af Kongen selv ubehindret inden og uden Riget at maae forreyse.« »Kort extract og relation«, s. 2.

Samme dag skrev Weisweiler selv til nuntien i Bruxelles, som i et brev til ham hadde stillet i utsikt at pavens avgjørelse snart ville komme. Han sier at saken haster, at han utsetter seg for stor fare, og at han forsømmer sine egne forretninger av hensyn til misjonen¹.

I løpet av sommeren 1623 ankom pater Vischer og ytterligere to jesuitpatere: Matthæus Colen² og Gerardus Carbonellius³.

Pater Carbonel hadde fått sitt anbefalingsbrev utstedt av ordensprovincialen i begynnelsen av mai, men han kunne først reise fra Calais i begynnelsen av juni. I hans anbefalingsskrivelse var han betegnet som de andre misjonærers overordnede⁴. Omtrent samtidig reiste Colen avsted, med *litterae patentes* datert 11. juni. Han reiste over Hamburg, hvor han ankom 20. juni.

I Hamburg møtte Colen pater Vischer. De ventet forjeves på at pater Carbonel skulle inntreffe, og ifølge et brev til ordensprovincialen fra Hamburg 2. juli etter gammel stil, altså 12. juli etter den nye kalender, må Colen her ha fått vite at pater Judoci plutselig var vendt tilbake til Brabant fra sin post i Malmø, men uten å angi nogen grunn. De fortsatte reisen sammen og ankom til Malmø i slutten av juli. Carbonel var kommet dit allerede 18. juli ad en annen reiserute⁵.

¹) *Digressio* s. 86 f.

²) Om Matthæus Colen (1595—1655) har Lysander s. 25 og 101 f. samlet biografiske opplysninger fra ordenens *Necrologium*.

³) Gérard Carbonel (1580—1646) skrev et ordenshistorisk verk, *Supplementum et notæ ad Historiam missionis Hollandicæ*, et tillegg til Goetgebuers *De missione Batavica*, som med dette tillegg befinner seg i ms. i Bibliothèque Royale i Bruxelles (C. Sommervogel: Bibliothèque de la Compagnie de Jésus, t. II (1891) col. 718 f.). Pater Aerts har i *Digressio de missione Danica* utnyttet Carbonels *Supplementum* i sin fremstilling og henviser flere ganger til dette verk.

⁴) *Digressio* s. 72, som her bygger på Carbonels *Supplementum* (se ovenfor anm. 3).

⁵) *Digressio* s. 78, 82.

Den 29. juni, Petri og Pauli dag, hadde Vischer og Colen i Altenhoven ved Hamburg opplevd at den danske konges kavalleri under søndagsgudstjenesten overfalt den katolske menighet, plyndret kirkegjengerne for klær og smykker, mishandlet dem slik at to ble drept og 30 såret, og ødela kirken. Colen har gitt en livlig og utførlig skildring av overfallet i sitt brev til sin foresatte i Bruxelles av 2. juli. Soldatene hadde påstått at de gjorde dette på sin konges befaling. »Hvad vil de da ikke gjøre i sitt eget land?» utbryter Colen i sin rapport¹.

Pater Carbonel hadde hatt en besværlig reise, men uten å komme i slik fare som de to andre. Han kom med en hollandsk skute fra Amsterdam til Helsingør, hvor han ankom 15. juli, for så å inntreffe i Malmø 18. juli. Hans verste opplevelse underveis var etter hans egne ord daglig ombord å måtte lytte til calvinistenes salmesang og gudsbespottelse².

Kong Christian var altså ikke så helt dårlig underrettet da han den 14. juli skrev at fem jesuitter hadde sneket seg inn i riket. Hvis Theodor Moll medregnes, var det fem som i slutten av juli var kommet til Danmark. Da kongen skrev brevet, var det to som igjen hadde forlatt riket: Moll og Judoci.

Om grunnen til Judocis tilbakereise til Belgia i slutten av juni vet pater Aerts bare å fortelle at han reiste for å informere sine overordnede, og at han var nedslått over sitt forgjeves forsøk og de fortvilede utsikter for misjonen i Danmark³. På dette punkt kan vel hans beretning trygt suppleres med Cordaras meddelelser om grunnen til hans avreise; Cordara har formodentlig bygget på en beretning i jesuitenes arkiv i Rom som Aerts ikke har kjent.

De tre patere Vischer, Colen og Carbonel var sammen i

¹) *Digressio* s. 81.

²) Carbonel 28. august fra Malmø til de flandro-belgiske patres, *Digressio* s. 91.

³) *Digressio* s. 82. Hans kilde er her Carbonels *Supplementum*.

Malmø i slutten av juli. De feiret St. Ignatii dag sammen, den 31. juli. Carbonel hadde medbragt alterutstyr fra Belgia, og de leste nå hver sin messe.

De besluttet at pater Vischer skulle reise tilbake til Brabant for å avgi rapport og rådslå med sine overordnede om midler til å styrke denne i sannhet vanskelige misjon (de mediis stabiliendae missionis istius sane arduae). Han reiste allerede den følgende dag, 1. august, og medbragte et brev fra Weisweiler til Sucquetius hvor han sa at han håpet Judoci og Vischer snart ville komme tilbake med gode nyheter¹. Ingen av dem kom dog tilbake. Begge anla igjen prestedrakt så snart de var kommet til sitt kollegium og belavet seg på ikke å vende tilbake til Danmark².

De tre patere i Malmø hadde også besluttet at Matthæus Colen skulle reise til Norge, mens Carbonel inntil videre skulle forbli i Danmark. Innen Colen reiste, skrev de to sammen 9. august det ovennevnte brev til paven og Propaganda-kongregasjonen om Weisweilers tilbud³.

Den 12. august brøt Colen opp fra Malmø for å reise til Norge⁴. Han kom imidlertid ikke til Norge. Midt i august ble nemlig Carbonel grepet av défaitisme. Da han forstod at Judoci og Vischer ikke ville komme tilbake, og utsiktene for misjonen var meget mørke, besluttet han å reise hjem. I Helsingør, hvor han prøvde å komme med en hollandsk skute som skulle til hjemlandet, møtte han Colen som ikke var kommet lenger; han ventet på skipsleilighet til

¹) Weisweilers brev til Sucquetius, *Digressio* s. 83, er datert 22. juli. Denne datering er, formoder compilatoren med rette s. 84, etter gammel stil, og svarer altså til 1. august etter den gregorianske kalender.

²) Aerts i *Digressio* s. 82. Han har opplysningen fra Carbonels *Supplementum*.

³) Se ovenfor, s. 320 f.

⁴) Hans oppbrudd for å reise til Norge er nevnt av Weisweiler i brev til Sucquetius av 19. august: Ante octiduum hinc in Norvegiam communi nostrum iudicio rei indagandae causa abiit Dnus Matthæus, *Digressio* s. 100.

Norge. Colen ombestemte seg nå og vendte tilbake til Malmø¹.

Innen Carbonel forlot Danmark, skrev han et meget langt brev til sine ordensbrødre i den flandro-belgiske provins om sin reise og sitt inntrykk av danske samfunnsforhold og særlig den religiøse tilstand i Danmark. Vår kompilator undrer seg over at brevet ikke sier noe om at han har besluttet å reise hjem. Det er datert Malmø 28. august, og et brev fra Weisweiler til Sucquetius skrevet neste dag forteller tydelig at Carbonel nu skal bryte opp og regner med ham som brevoverbringer. Weisweiler sier han håper Carbonel og Judoci begge vil være tilbake hos ham innen vinteren med en god løsning av spørsmålet om pensjonen². Formodentlig har Carbonel kjent sitt oppbrud som en flukt.

Carbonels rapport bærer preg av å være skrevet av en skuffet propagandist. Han dveler ved Danmarks store katolske fortid som epitafiene i Lunds domkirke minner ham om. Lund hadde en gang 27 kirker, men nu er byen en landsby med ruiner og med domkirken som eneste kirke, riktignok et i sannhet kongelig byggverk, hvor det gamle alter, kannikenes stoler i koret og krypten vitner om den gamle katolske tid. Hans tanke går tilbake til Danmarks og Norges fordum blomstrende bispeseter. Under erkebiskopen i Nidaros hørte også bispestolene på Orknøyene, Færøyene og på Island Skálholt og Holar — og endelig Gardar på Grønland hvor hollenderne nu reiser på hvalfangst og sier at det ikke lenger finnes mennesker; men de har bare besøkt kystene, ikke innlandet, for de er bare ute etter vinning, ikke etter sjeler. »Quot regna! quot animarum millia hic fame pereunt! Quot vacant praelaturae! Nonne qui tales episcopatus desiderat, bonum opus desiderat?» Og blant de gamle biskopper var der mange ordensmedlemmer og

¹) *Digressio* s. 101. Kilde er her Carbonels *Supplementum*.

²) *Digressio* s. 99 f. Weisweilers brev er datert 19. august, øyensynlig etter gammel stil. Han sier i brevet at Vischer reiste fra Malmø *primo hujus stylo novo*, men han daterer selv åpenbart etter gammel stil.

mange belgiere. Det var belgiere som først bragte troen til Norden i året 720, og skulle ikke de også gjenopprette den?¹

Men de høystemte forhåpninger om selv å bli Nordens nye apostel hadde nok Carbonel oppgitt. Han forteller utførlig om sin besværlige reise til Danmark og derpå om sitt inntrykk av Helsingør, Kronborg og Kjøbenhavn. Han gir endog en hel liten Danmarks beskrivelse. Skilddringen av Danmark gir mange enkeltheter av kulturhistorisk interesse. Han skriver om vanskelighetene ved å lære det danske språk, om det danske jordbruk og husdyrhold, om mat og selskapsskikker og gir også en oversikt over Danmarks kirkehistorie og dveler særlig ved *fatalis annus* 1536 da Luthers lære med vold ble innført av Christian III. Her bygger han på Arild Huitfeldt som han også citerer, for så å trekke sin egen slutning hvor han foregriper den materialistiske historieskrivnings hovedsynspunkt: det var kongens pengebegjær som innførte kjetteriet, *ergo hic avaritia haeresim introduxit*².

Alt er smått i disse land: byene, landsbyene, bygningene, prakten, gudsfrykt og fromhet. Alt er smått, unntagen menneskekroppene og syndene. Især de lutherske prester får naturligvis sitt pass påskrevet. De er uvidende og dumme og drikker vin og øl i overmål så de raver omkring og kurerer folkets synder uten å kreve noen anger. De sier: *pax, pax*, hvortil Carbonel tilføyer med en reminiscens fra Ezek. 13,10: *et non est pax*.

Kjetteriet har befestet seg på alle måter: *vallo, viro, Rege, lege*. Vollene er Götaland i nord og Holsten og hele Neder-Sachsen i syd, Østersjøen i Øst og Mare Germanicum i vest. Hvem kan angripe en hydra som har forskanset seg slik? Mennene er superintendentene — Carbonel gjengir også den danske betegnelse »Tilsynsmend« — som kjemper fra prekestolene for alter og arne. For noen få år siden ble i

¹) *Digressio* s. 94—96.

²) *Digressio* s. 94.

en liten by 300 utlendinger innstevnet for en synode hvor de måtte avgi regnskap for sin tro og med ed gi sin tilslutning til Luther. Der var én som ikke bøyet kne for Baal, og fra ham har jeg denne opplysning, forteller Carbonel¹. Som eksempel på lovgivningen anfører han Christian IV.s recess om papistene av 1613, først på dansk og så på latin. Katolikker og jesuiter er mere forhatt enn hund og orm, verre enn hedninger, jøder og tyrkere. Vår ordensbror Laurentius Norvegus ble da også utvist av riket da han for 20 år siden utfordret dem til ordstrid!

Men hydraen skal nok ikke unngå et klubbeslag! Chansen vil komme når kongen med tiden vil tillate forskjellige religioner og innrømme katolikker rett til å oppsette testamenter. De lutherske predikanter vil nok bli foraktet av folket når heretikernes svik og de ortodokses sannferdighet og den sanne religions majestet blir kjent!²

Hvor meget hadde Carbonel utrettet under sitt opphold i Danmark på halvannen måned? Noen konversjon har han sikkert ikke fremkalt. Pater Aerts forteller med Carbonel som kilde om hans hjemreise fra Helsingør til Holland med en hollandsk skute, og beretter da utførlig om hvordan han på reisen omvendte den calvinistiske skipper til den sanne tro og siden opptok ham og hans hustru i den katolske kirke³. Det var utbyttet av misjonsreisen til Danmark.

I det brev fra Weisweiler til ordensprovincialen Sucquetius som Carbonel fikk med seg ved avreisen, forteller han

¹) *Digressio* s. 98. Denne episode er vel den begivenhet som Pontoppidan (*Annales*, III, s. 727) omtaler under året 1621: Biskop Resen samlet etter kongelig ordre alle ikke-lutherske borgere i Kjøbenhavn i Frue Kirke og gav dem valget mellom å anta den eneste i landet fastsatte og tillatte religion eller å utvandre. Pontoppidan vet ikke om mange nektet å boye seg, men vet å fortelle at de andre måtte avlegge ed på Fremmedartiklene av 1569. Carbonel sier at den episode han omtaler, fant sted *in urbecula*, men det er vel Kjøbenhavn han sikter til. I hvilken by skulle man ellers finne 300 utlendinger?

²) Pater Carbonels rapport, *Digressio* s. 87—99.

³) *Digressio* s. 101 f., bygger på Carbonels *Supplementum*.

at Carbonel har arbeidet *non sine fructu*. Han har lært dansk så han kan beherske språket, og han har stiftet mange bekjentskaper blant Malmøs ledende menn som har talt med ham om forretninger i den tro at han var kjøpmann. Han bør skaffe seg hus her og bli borger. De er blitt enige om at Carbonel skal flytte fra Weisweilers hus, for de kan lett vekke mistanke. Brevet regner tydelig med at han skal fortsette virksomheten i Danmark¹.

Da Carbonel var kommet hjem til Brabant, fant ordensprovincialen og hans rådgivere at den danske misjon var så lite lovende at man ikke ville underholde to prester i Danmark. Carbonel samlet så på egen hånd inn tilstrekkelig penger til ett års opphold i Danmark. Men han kom ikke avsted. Den nye ordensprovincial de Montmorency som etterfulgte Sucquetius, ville nemlig først høre ordensgeneralens mening om hvorvidt *missio Danica* skulle fortsettes og sendte da Carbonel midlertidig til Frisland som misjonær. Her ble han i 7 år og samarbeidet med pater Vischer².

I Rom var man høsten 1623 ennå tilbøyelig til å fortsette misjonen. Som svar på en forespørsel fra den flandrobelske provincial av 15. og 16. september, tydelig etter Carbonels tilbakekomst til Brabant, skrev Vitelleschi at Propaganda-kongregasjonen ville betale prestene i den danske misjon 60 scudi årlig til deres underhold. Provincialen kunne gjerne sende de to prester til Danmark som han ifølge sitt brev hadde ansett for tilstrekkelig. Og generalen kunne gå med på at Carbonel nedsatte seg som kjøpmann³.

Carbonel kom aldri mere til Danmark. Men han vedblev å interessere seg for den danske misjon og korresponderte med Colen som var blitt igjen i landet. Han talte Colens sak i et brev av 12. januar 1624 til ordensprovincialen hvor han skildret hans kummerlige kår og gjengav hans rop om hjelp og råd i et brev til vennen i Nederland. Men i dette

¹) *Digressio* s. 99 f.

²) *Digressio* s. 102, med Carbonels *Supplementum* som kilde.

³) Vitelleschi til Sucquetius 14. oktober, *Digressio* s. 104.

brev er der ikke ett ord om at Carbonel selv ønsker å vende tilbake til Danmark, påpeker forfatteren av *Digressio de missione Danica*¹.

Fra slutten av august 1623 var det bare en jesuit tilbake i Danmark: Matthæus Colen. Både han og hans vert Weisweiler følte at de var gjenstand for mistanke, og forholdet dem imellom skulle også snart bli meget vanskelig.

I et brev til Sucquetius av 28. august (utviklet gammelt stil) forteller Weisweiler at han kort etter Carbonels avreise var blitt tilkalt til kongens kansler som hadde bedt ham gjøre rede for hvilke utlendinger han hadde ført inn i landet og hvilke han aktet å føre inn; flere ganger hadde han spurt om noen Hamburgere var kommet nylig, og Weisweiler hadde inntrykk av at han siktet til jesuitpatrene. Han hadde også antydning om at det neppe ville behage kongen om jesuitter og liknende fikk nyte godt av handelsmennenes privilegier. Weisweiler fryktet han var blitt angitt av noen, eller at et brev var blitt oppsnappet. De fremmede var ille likt av folk som misunte dem deres privilegier, og det ble nu åpenlyst talt om en »Gregorii agent«, altså en utsending fra pave Gregorius XV. »Non sine vitæ periculo laboro«. Under disse omstendigheter hastet det med en ordning av den økonomiske overenskomst, for Weisweiler stod overfor muligheten av økonomisk ruin. Colen tenker på å reise til Norge, for han må bort fra rikets centrum².

Colen kom fremdeles ikke avsted til Norge. Han fraflyttet Weisweilers hus av forsiktighetshensyn, og i den følgende tid har han ifølge brevene snart oppholdt seg i Kjøbenhavn, snart i Malmø.

Den 30. oktober mottok Colen i Kjøbenhavn to brev fra Sucquetius til ham og samtidig et brev til Weisweiler som han personlig ville overbringe når han traff ham, av frykt for at det skulle komme i gale hender. Han skriver 4. no-

¹) Carbonel til de Montmorency 12. januar 1624, *Digressio* s. 109 f.

²) *Digressio*, s. 102 f.

vember til provincialen og sier han ikke vet om Weisweiler vil bli tilfreds med den ordning som nu er oppnådd. Han vil kalle Weisweiler over til Kjøbenhavn, for han våger ikke å reise til ham på grunn av mistanken¹.

Men den økonomiske overenskomst virket skuffende på Weisweiler. Dette kom for dagen da Colen 5. november allikevel reiste over til Malmø for å treffe ham. Weisweiler ville intet yte før det var oppnådd en tilfredsstillende ordning. Han er en mann som drives mere av pengebegjær enn av nidkjærhet for vår sak, skriver Colen 13. november². Samme dag flyttet han fra Malmø til Kjøbenhavn, hvor han bodde hos den franske hofftjenestemann Nicolas du Clos. Han forberedte seg på å tilbringe vinteren i Kjøbenhavn med dystre utsikter. Han fikk ikke lenger økonomisk underhold av Weisweiler, og han måtte betale 12 floriner i måneden til sin vert i Kjøbenhavn. Alle priser steg, og der var matmangel³. I et brev til Carbonel før jul må han ha klaget sin nød i sterke ordelag, som vi møter et ekko av i Carbonels ovennevnte brev til den nye ordensprovincial. Her heter det at Colen må bruke 20 floriner i måneden til de aller nødvendigste utgifter, en stor utgift når den årlige understøttelse var 60 scudi eller 150 floriner. Om vin til maten er det overhode ikke tale, og han tenker på å reise til Norge, hvor man nu spiser brød oppblandet med halm⁴.

Forholdene skulle ikke bli lettere ved at dominikaneren Nicolaus Janssens kom til Kjøbenhavn 30. oktober og bodde i samme hus som Colen. Brevene fra den følgende

¹) Colen til Sucquetius fra Kjøbenhavn 4. november, *Digressio* s. 105.

²) Colen til Sucquetius fra Malmø 13. november, *Digressio* s. 106--108.

³) Colen til Sucquetius fra Kjøbenhavn 21. november, *Digressio* s. 108 f.

⁴) Carbonel til de Montmorency fra Nijmegen 12. januar 1624, *Digressio* s. 109 f.

tid vitner til fulle om rivaliseringen mellom de to ordener. De forsøkte begge å være vennlige mot hinannen, sier Colen. Men forholdet mellom dem ble snart vanskelig. Janssens ville ikke drive propaganda, men skaffe seg innpass i adelskretser og endog hos kongen selv. »Dette er vel og bra dersom det lykkes, men jeg frykter han skal bli oss til skade,« skriver Colen til sine overordnede¹. De bodde sammen hos du Clos og gikk hinannen øyensynlig på nervene. Janssens forsøkte å bli lærer for kongens sønner. Vi hører også at han hadde oppnådd å få en samtale med kongen om italienske kunstverker, men Colen tror ikke samtalen har falt ut etter hans ønske, for dominikaneren har så lite å fortelle om den og virker så kjølig². Nu har denne orden kommet oss i forkjøpet flere steder, sier han. Janssens forteller at dominikanerne allerede har opprettet et seminarium for den danske misjon, og at de har fått eneretten til å virke i Hamburg, Bremen og Lübeck³. I sitt brev til Carbonel klager Colen likeledes over konkurransen fra Janssens side. Janssens har talt med kongen, har truffet kronprinsen og omgås hoffet, mens

¹) Colen til Sucquetius 4. november, *Digressio* s. 105.

²) Dominikanernes instruks for deres virksomhet i Danmark påla dem uttrykkelig å søke å vinne kongens gunst, »at kunne erlange Kongens Yndest, og at kunne annammes til Hove og regnes blandt Kongens Bestalter, som for en Historicus eller noget andet sligt. Og eftersom af mange berettes, at Kongen haver stor Lyst til Antiquiteter og Kunststykker, skulle de see til at de kunde faae at vide, om H^s May^t holder noget af Italienske Curiositeter, og hvilke de kunde være, hvorom de strax skulde Pavens Legat lade forstandige.« »Kort extract og relation«, s. 7.

³) Colen til Sucquetius 13. november og 21. november, *Digressio* s. 106, 108. Planen om et fremtidig kollegium for de nordiske land er også omtalt i dominikanernes instruks, referert i »Kort extract og relation«: »dernæst at to eller trej unge Danske Personer, som have god Nemme, og en god Forhaabning om, kunde anviises til Antwerpen at studere, hvilke med Tiden kunde blive et rette Ophaff og fundament til et Papistiske Collegium udi de Nordiske Lande at anstifte«.

han selv ikke kan røre seg av mangel på penger. »Paupertas grave onus.¹«

Janssens på sin side må også ha hatt en del å utsette på Colen, for i et brev av 2. januar 1624 gir nuntien ham en reprimande. Janssens siste brev, sier di Bagno, inneholder kun angrep på jesuitene. Propaganda-kongregasjonen ventet annet av ham enn dette. Han blir tilholdt å lese sin instruks om igjen og holde seg til den².

Den 9. november ankom jesuiten Henricus Schacht til Kjøbenhavn, sikkert til større glede for Colen. Han og Theodorus Olaus var blitt løslatt fra sitt fangenskap i Holland og hadde fortsatt sin reise til Sverige. Pater Theodorus Olaus var som tidligere sagt død på reisen, og Schacht hadde fortsatt alene. Han reiste med skip fra Lübeck og hadde lidt skibbrudd i Østersjøen og så vidt reddet livet. Han ble nu noen dager i Kjøbenhavn og gjorde seg rede til å fortsette reisen til Sverige³.

I januar 1624 inntraff så katastrofen da Weisweiler og Colen ble arrestert. Etterat Colen var kommet ut av Danmark, skrev han en utførlig og meget levende beretning om sine opplevelser: fengsling, transport fra Malmø til Kjøbenhavn, forhør i Kjøbenhavn i nærvær av kongen, og den overraskende milde dom. På de punkter hvor hans beretning kan kontrolleres etter de danske kilder, er den fullt pålitelig. I denne rapport som ble sendt i likelydende eksemplarer til Propaganda-kongregasjonen, til Jesuitordenens general og til den apostoliske nuntius i Bruxelles⁴, får vi også høre en mengde nye opplysninger om Weis-

¹) Carbonel til de Montmorency 12. januar 1624, *Digressio* s. 110.

²) Bagno til Janssens 2. januar 1624. Correspondance de Bagno, I, s. 405 f. Hans instruks inneholdt forskrifter om ikke å gjøre noget som kunne være anstøtelig, og om ikke å være egensindig, gjenstridig eller påståelig. »Kort extract og relation«, s. 7.

³) Colen til Sucquetius 13. november fra Malmø, *Digressio* s. 107 f.

⁴) Beretningen finnes i *Digressio* s. 110—120. Pater Aerts forteller s. 120 at den ble sendt til de tre ovennevnte adressater. Rapporten er udatert, men må være skrevet før 16. april, tilleggsrapportens datering

weilers fengsling og de dramatiske begivenheter som fulgte.

Der er først et forspill til fengslingen som tydelig viser det motiv som lå til grunn for den. Søndag før jul lyste sognepresten i Malmø Weisweiler¹ i bann fra prekestolen, og den følgende dag forlangte magistraten i Malmø at han innen utgangen av januar enten skulle avsverge sin katolske tro eller forsvinne fra byen. Weisweiler ville ikke dømmes uhørt, men sa han ville appellere til kongen i tillit til de privilegier han hadde gitt utenlandske kjøpmenn. Men magistraten og biskopen kom ham i forkjøpet ved å angi ham til kongen.

Den 16. januar sendte kongen to adelsmenn til Malmø i sakens anledning; tidlig næste morgen lot de ham kalle med list til slottet, og i mellomtiden foretok de husundersøkelse hos ham. Colen var på dette tidspunkt i Weisweilers hus. Det oppstod en samtale mellom ham og de to kongelige kommissærer om to kister som de forlangte åpnet, og som tjenestepiken for å redde sin herre hadde sagt var Colens. Han visste at de inneholdt alle bevismidler mot ham, påberopte seg sine privilegier som utenlandsk kjøpmann og prøvde å unngå en undersøkelse av dem. Men de ble åpnet, og for dagen kom en kalk og annet alterutstyr og hele brevvekslingen med utlandet om den danske misjon. Colen klarte å bringe av veien noen dokumenter i hans soveværelse, men der fant man et *Rituale Romanum* og en del kontroverslitteratur.

Mens Weisweiler ble anbragt i fengsel, ble Colen tatt i forvaring i selve byfogdens hus². Han forlangte å få gå dit sammen med byfogden uten å bli ført gjennom gatene

(se nedenfor s. 339, anm. 1). Den er sannsynligvis avfattet i Hamburg så snart Colen var kommet utenfor Danmark.

¹) Dette er første gang Weisweiler omtales ved sitt rette navn i dokumentene i *Digressio de missione Danica*. Pater Aerts har flere ganger hans riktige navn i kommentarene til aktstykkene.

²) *Praetor* i Colens beretning betyr formodentlig byfoged. Borgermester gjengis øyensynlig med *consul*, Colens brev av 1. juni 1623.

av soldater, og dette ble innvilget. Han fikk beholde sin kiste, og etter sitt eget uttalte ønske fikk han sin brevkiste med seg. En stor menneskemengde var strømmet sammen i gatene for å se enden på tragedien.

Colen ble presentert for byfogdens frue, og han ble i det hele behandlet med høflighet. Under interneringen fikk han motta besøk, endog av Weisweilers tjenestepike, som han nu betegner som *virgo catholica*. Gjennom henne fikk han smuglet ut brev og mottok brev. Rykter som nådde ham under hans internering fortalte at dominikanerpateren Janssens var arrestert i Helsingør og at Carbonel var tatt til fange. Han skrev da til en fransk katolsk adelsmann i Helsingør, og denne svarte at en hel brevkiste som Janssens hadde sendt til Hamburg, var blitt tatt underveis og hadde ført til arrestasjonene. Saken var nu i sin helhet kjent av kongen, og adelsmannen var også blitt mistenkt og eksaminert av kongen. Colen måtte nu regne med at alt var kjent, og at det var nødvendig å tilstå alt.

Adelsmennene brukte tre dager på å gjennomlese Weisweilers papirer og å sette opp en liste over hans eiendeler, og den fjerde dag reiste de til kongen med brevene for å underrette ham. Onsdag 21. januar ble det kunngjort for fangene at kongen hadde befalt at de skulle føres til ham. Samme dag klokken to ettermiddag ble de transportert fra Malmø i tre sleder og under bevoktning — først Weisweiler bevoktet av stattholderens tjener og en soldat, så Colen sammen med vaktmannskapets befalingsmann, derpå Arnold Weisweilers tjenestepike med en soldat ved sin side. Der var stor tilstrømning av tilskuere i gatene. Etter en kjøretur i sterk kulde kom de til Landskrone hvor de overnattet, Colen og tjenestepiken i et vertshus, Weisweiler i den lokale prætors (byfogeds?) hus, med soldater på vakt om natten. Neste morgen fortsattes reisen til Helsingborg, og de tre fanger ble transportert over sundet i hver sin båt, en farefull overfart på grunn av de mange isflak i Øresund. I Helsingør ble de anbragt i tre forskjellige hus.

Colen var skuffet over at han her ikke kunne komme i forbindelse med den franske adelsmann han hadde vekslet brev med. I Helsingør skrev han et brev til sin ordensprovincial, men det ble oppsnappet av vakten og bragt til kongens kansler.

Den 23. januar ved middagstid ble fangene transportert videre til Kjøbenhavn, hvor de om aftenen ankom til det kongelige slott. Et rykte i folkemassene om at det var jesuitter som hadde planlagt et anslag mot kongen, bevirket at der var mange nysgjerrige tilskuere. Colen oppfattet at Weisweiler var satt i fangetårnet. Selv ble han foreløbig anbragt i slottets portnerbolig. Slottets befalingsmann kom til ham og hilste vennlig på ham, og etter en tid førte han ham til den kongelige stallmesters værelse hvor han bad ham vente og være ved godt mot, idet han sa han ville skaffe ham aftensmat. Han samtalte med en ung adelsmann som bodde i værelset, og til sin overraskelse fikk han besøk av sin venn den katolske hofftjenestemann du Clos¹ som han samtalte kort med på fransk. Til hans behagelige overraskelse serverte man nu fisk for ham, med den begrunnelse at kongens kansler hadde befalt tjenerne å skaffe fisk til ham fordi det var fredag; man beklaget å måtte servere saltet fisk, da det ikke hadde vært fersk å oppdrive. Han formådde dog ikke å spise stort, forteller han. Natten tilbragte han innelåst i et værelse som tilhørte hoffskomakeren, og nu fikk han omsider anledning til å knele alene i bønn og tid til å gjennomtenke hva han skulle svare ved det kommende forhør. Han hadde forstått på slottsbefalingsmannen at han skulle forhøres av kongen selv. Weisweilers tjenestepike ble holdt innesperret i værelset til en enke som bodde på slottet.

Søndag 25. januar kom kongen til Kjøbenhavn om aftenen, og neste dag fant forhørene sted. Først ble Weisweilers tjenestepike avhørt, men Colen vet intet om hva hun ble

¹) Nicolas du Clos var *praefectus regii sphaeristerii*, i «Kort extract og relation» kalt «Kongens Boldmester», altså hoffets sportstrener.

spurt om. Derpå kom turen til du Clos, som måtte reddegjøre for sin samtale med Colen på slottet, og om de brev fra fengslet i Malmø som han hadde mottatt av Colen for videreforsendelse til Belgia. På kongens spørsmål innrømmet han åpent at han kjente Colen fra før, og at denne hadde bodd i hans hus i Kjøbenhavn, men han benektet at Colen hadde lest messe i hans hus. Han ble spurt om han selv var katolikk og svarte da at han var katolikk og ønsket å dø som katolikk.

Klokken 9 brøt kongen opp fra slottet og kjørte i en vogn som han selv styrte, til et annet slott i nærheten av byen for å spise frokost. Klokken 12 kom han tilbake. Colen så både avreisen og tilbakekomsten fra sitt vindu. Han hadde knapt fått tid til å be en bønn om frimodighet i forhøret og å anrope sin spesielle patron den hellige Jomfru, da en tjener kalte ham inn til kongen. Han vakte oppmerksomhet underveis og gjenkjente nogen han tidligere hadde forhandlet med i sin rolle som kjøpmann. Det værelse han ble ført inn i, var vakkert utstyrt med gobeliner og malerier, og til sin glede så han et bilde av Guds mor med sin sønn. Kongens kansler og sekretær bladet i de beslaglagte papirer. Etter et kvarters tid trådte kongen inn, og Colen hilste ham med stor ærbødighet. Kansleren påbegynte forhøret på tysk, med nogen av de nylig fundne dokumenter i hånden.

Colen ble først spurt om han kjente en dansk adelsmann som for fire år siden i Rom hadde bedt paven om å sende prester til Danmark. »Respondi ad istam interrogationem negative«. Han måtte dog innrømme at han hadde hørt tale om ham, med Jacob Brower som hjemmelsmann. Han ble derpå spurt om hvor lenge han hadde vært i Danmark, hvilke steder han hadde besøkt og hvilke personer han hadde bodd hos. Han svarte på tysk, men kongen sa på latin at han kunne tale latin, da han skjønte han behersket latin bedre enn tysk. Kansleren fortsatte da forhøret på latin og spurte ham nu om han var jesuit. »Respondi

categoria: non sum. Subintelligeram nempe me non esse professum.» Både kansleren og kongen undret seg over svaret, og spørsmålet ble gjentatt. Han innrømmet da at han var *scholasticus Jesuitarum*. På spørsmålet om hva han hadde aktet å gjøre i Danmark, svarte han at han ville eftersøke katolikker. Han ble da spurt om hvilke katolikker han hadde truffet, og svarte: ingen danske, men nogen få utlendinger. Han oppgav navnene på to hoff-tjenestemenn som han visste var kjent som katolikker, nemlig Treville og du Clos, og derpå en tredje, da han ble konfrontert med et brev hvor han hadde sagt »tre franskmenn«. Uttrykket »jeg selger mine varer« i brevene fremkalte eksaminasjon om hvor ofte han hadde forrettet messe. Han prøvde å redusere antallet til to ganger i Weisweilers hus, og sa at uttrykket ellers betød å samtale om den katolske tro — »quod inter caetera quae silentio involvebam, verum erat.« Kansleren spurte så om han hadde meddelt Arnolds tjenestepike og hennes søster sakramentet, hvilket Colen benektet. I et brev hadde han imidlertid skrevet at Elisabets søster (altså Karen Jacobsdatter) på nyttårsdag hadde kjøpt hans varer. Han forklarte dette slik at hun hadde hørt ham tale om den katolske tro. Var hun da blitt omvendt? Han svarte at hun ikke var langt fra konversjon. Colen undret seg over at han ikke spurte ytterligere om Weisweiler.

På spørsmålet om hvem hadde sendt ham til Danmark, sa Colen at han var sendt av Hans Hellighet, og at det var skjedd i tillit til de privilegier som kongen hadde gitt utenlandske kjøpmenn. Da han på kanslerens spørsmål om han hadde besørget forretninger i landet, svarte ja, repliserte kansleren at de var av dobbelt art, hvortil Colen nikket smilende, og også kongen smilte. I forhøret oppgav han videre navnene på de andre jesuitere som hadde virket i Danmark, og på sekulærpresten Theodor Moll, da han regnet med at alle navnene var kjent fra brevene, og da alle nu var utenfor riket. Han ble også spurt om han kjente

en viss Nicolaus van Dijck, alias Janssens, og om han visste noe om dennes planer om å bli professor ved Sorø Akademi. Han innrømmet at han kjente mannen og hans plan, som dog ikke Janssens selv hadde fortalt ham om, da de ikke innviet hverandre i sine planer. Han ble så til slutt spurt om hva han aktet å gjøre i Norge, og hvor i Norge han ville reise. Han svarte: oppsøke katolikker, og nevnte Bergen. Kongen spurte om han kjente en katolsk apoteker der, hvortil Colen svarte at han kjente ham ikke, men visste han var katolikk.

Hermed var forhøret slutt. Kongen trakk seg tilbake til et vindu sammen med kansleren og talte med ham, hvorpå kansleren meddelte i kongens navn at Colen skulle bo hos du Clos inntil kongens befaling ble kunngjort ham. Colen var selv meget overrasket over den milde behandling.

Derpå ble Weisweiler forhørt. Colen vet bare at kansleren anslo en betydelig skarpere tone overfor ham, og sier at det etter hans mening skyldes at Weisweiler hadde eiendom å tape. Etter forhøret ble Weisweiler ført til det rum hvor Colen tidligere hadde vært innesperret.

Den 29. januar ble Colen kalt inn i det kongelige kancelli etter frokost og fikk høre sin dom opplest på latin av en doctor juris i nærvær av kansleren, kongens sekretær og en ham ukjent adelsmann. Hans gjengivelse etter hukommelsen av dommen og dens premisser stemmer imponerende godt med originaldokumentet, som Rørdam har publisert, og er egnet til å inngi stor tillit til hans beretning. Innen tre dager skulle han ha forlatt riket. På stedet utbad han seg og fikk kanslerens tillatelse til å tolke uttrykket «innen tre dager» slik at oppbruddet fra Kjøbenhavn skulle finne sted innen tre dager. Derved fikk han reisefølge med en *nuntius Hamburgensis*, som vel enten bare er en kurér fra Hamburg eller en diplomatisk utsending fra Hamburg. Han fikk også løfte om å få sin korde igjen, men han våget ikke å be om mere. Den 3. februar reiste han fra Kjøbenhavn. Samme dag ble Weisweiler ført til Helsingør til

kongen. Han var for sin religions skyld blitt beskyldt av misunnelige borgere med falske beskyldninger for andre forbrytelser. Colen ender sin beretning med å uttale håpet om at han snart med Guds hjelp må bli fri.

I en senere rapport datert Gent 16. april har Colen gitt en utførlig skildring av sin reise ut av Danmark. Men den er av mindre interesse i vår sammenheng. Han nådde Hamburg på askeonsdag 11. februar og ble der til palme-søndag (31. mars) og seilte derfra til Calais hvor han ankom annen påskedag, 8. april etter ny stil¹.

Den behandling Colen hadde fått, var etter hans egen oppfatning forbausende mild. Han næret derfor også i sine rapporter lyse forhåpninger for sin venn Weisweiler, som han nu omtaler i de mest rosende ordelag som en trofast gjestevenn og hjelper, nidkjær og oppofrende for den katolske sak. I et brev fra Hamburg til Propaganda-kongregasjonen skriver Colen at Weisweiler av misunnelige Malmöborgere var blitt anklaget med falske beskyldninger. Han ville sikkert bli frikjent og løslatt, men hans eiendommer ville utvilsomt bli konfiskert, og da kom tidspunktet da Propaganda-kongregasjonen måtte sørge for hans økonomiske utkomme. Den nygrunnede kirke i Danmark ville sikkert få en rask vekst etter denne forfølgelse, især hvis kongen av keiseren eller den franske konge kunne bevegges til å gi katolikker privat religionsutøvelse i riket².

Før sin avreise fra Danmark skrev Colen to bønnskrifter for Weisweiler, ett til kongen og ett til kongens sekretær, men sørget for at de ble overlevert gjennom Treville først etterat han selv var godt og vel ute av landet. I henvendelsen til kongen bedyrer han sin overbevisning om Weisweilers uskyld i de forbrytelser han er beskyldt for, sam-

¹) Aerts har to dateringer av denne rapport; i selve dokumentet (s. 120 f.) står 16. april, men i sine innledende bemerkninger sier Aerts 26. april. Forskjellen skyldes vel snarere en skrivfeil enn forskjellen mellom gammel og ny stil.

²) Udatert brev fra Hamburg, *Digressio* s. 121 f.

tidig som han utmåler hvilket godt inntrykk en mild behandling av Weisweiler vil gjøre på alle de katolske fyrster¹. I sitt brev til sekretæren Georgius Zuvelius våger han også å be om å få utlevert det beslaglagte alterutstyr, og han ender brevet med å si han ber Gud om å opplyse både kongen og hans sekretær med den katolske tros lys².

Colen fikk også gjennom nuntien i Bruxelles utvirket at Belgias regent, infanten Isabella, 9. april henvendte seg til Christian IV i et brev på tysk hvor hun talte Weisweilers sak, påberopte de utenlandske kjøpmenns rettigheter i Danmark og gjorde gjeldende at kongen av handelspolitiske årsaker hadde gitt dem rett til å bosette seg i riket uansett av hvilken religion de var. I betraktning av Weisweilers uskyld ville kongen gjøre henne en stor glede og forplikte henne og alle andre fyrster til å gi hans egne undersåtter i deres riker en god behandling, dersom Weisweiler og de andre som var arrestert sammen med ham (Colen glemte altså ikke Else og Karen Jacobsdøtre) ble løslatt, og han fikk sine eiendeler tilbake³. Nuntien meddelte 16. april Colen at han hadde beveget infanten til å skrive slik som denne hadde ønsket, og medsendte en kopi av hennes brev⁴. Den 20. april skrev han til Propaganda-kongregasjonen og meddelte at Infanten hadde skrevet til Danmarks konge og medsendte en kopi av brevet⁵.

Imidlertid fikk Colen motta dystre rapporter fra sine katolske korrespondenter i Danmark om hvordan Weis-

¹) Udatert bønnskrift til kongen, *Digressio* s. 123 f.

²) Udatert, *Digressio* s. 124.

³) Pater Aerts gjengir Infantens brev i latinsk versjon, *Digressio* s. 127 f.

⁴) *Digressio* s. 127.

⁵) *Correspondance de Bagno*, I, s. 459. I noten til dette brev heter det at Infantens brev til Christian IV er datert 19. april. Denne datering må være uriktig, da Bagno den 15. april meddeler Nicolas Janssens at han har fått et anbefalingsbrev til Danmarks konge fra infanten til fordel for Weisweiler, *Correspondance de Bagno*, I, s. 439.

weilers sak utviklet seg, og om den hatefulle stemning overfor katolikkene som nu gjorde seg merkbar.

Den franske språklærer ved hoffet Treville skriver til ham 12. februar fra Helsingør at han har overlevert bønnskriftet til kongen, men det syntes ikke å være blitt opptatt etter ønske. Han hadde hatt adgang til å tale tre timer med Weisweiler da denne passerte Helsingør under transporten tilbake til Malmø, og hadde fått ham til å skrive et bønnskrift som ble overlevert kongen gjennom Christine Munk. Hvis Colen kan skaffe til veie et brev fra infanten Isabella til kongen, bør det også sendes til Christine Munk, som vil overrekke ham det. Treville har nu fått kjenne hvor forhatt katolikkene er i Danmark, og han er blitt rådet av kronprinsen og Christine til snarest å søke seg en stilling i Frankrike eller et annet land, dersom han ikke vil falle ut av kongens nåde. Han ville være takknemlig dersom Colen ville anbefale ham til et katolsk fyrstehoff¹.

Den 29. mars forteller Treville at Weisweiler holdes som fange på Malmø slott, de to søstre derimot *in hospitio Bifotensi*, hvilket vel vil si i byfogdens arrest. Ikke bare Malmøborgere, men også borgere i København og Landskrone hadde nu saksøkt ham. Treville hadde sendt en Helsingørborger til Malmø for å overvære rettssaken og tilby å stille kausjon for Weisweiler, men etter å ha påhørt anklagen og avhørelsen av Weisweiler og vitnene, våget han ikke å tilby nogen kausjon, men kom tilbake til Treville og sa han var overbevist om at Arnold var i høy grad skyldig². Da dette brev er skrevet 29. mars, kan observatøren bare ha overværet forhørene i anledning av beskyldningen for forfalskning av lånebevis; anklagen for underslag av verdisaker kom først 1. april.

Nogen få dager etter dette brev, 2. april, forteller du Clos at Weisweiler neppe kan unngå dødsdom. En domstol på

¹) *Digressio* s. 124 f.

²) Treville 29. mars fra København til Colen, *Digressio* s. 125 f.

15 menn skal nu dømme i hans sak. Anklagepunktene tyveri og vekselforfalskning er blitt bevist ikke bare ved motstandernes vitnesbyrd, men ved Weisweilers egne brev og tilståelse. »Doleo eum esse nostrae religionis«. En sølvkanne er blitt funnet i hans hus; Arnold sier den er blitt funnet i hans kjeller, men hans tjenestepike har gitt en helt annen forklaring. Mange sier han er et slett menneske. Det er foreskrevet takkebønner i kirkene i anledning av at jesuitene er fordrevet, og der er glede i befolkningen. En del av alterutstyret er blitt utlevert til du Clos av kongens sekretær¹.

Den siste opplysning gjentas i et brev 14. april, og du Clos tilføyer da at sekretæren hadde sagt at der var ikke flere eiendeler tilhørende Colen. Vi vet således hvor meget ble utlevert til Colens fullmektig i overensstemmelse med kongebrevet av 3. april. Du Clos sier nu at Weisweiler er blitt bevist skyldig i flere tilfelle av vekselforfalskning, »og jeg kan ikke si hvor mange sølvkanner og tallerkener og begere og gullkjeder han har underslått«. Alle mener han ikke kan unngå sin dødsdom. Du Clos råder til slutt Colen til ikke å blande seg i Weisweilers affærer, da dette ville skade det gode inntrykk han hadde efterlatt seg hos kongen².

Endelig 25. mai skriver du Clos til Colen fra Kjøbenhavn og forteller om henrettelsen av Weisweiler og hans tjenestepike. Da Isabellas brev ankom, var kongen på reise til Norge. Brevet ble så sendt til lensherren i Malmø, som utsatte henrettelsen til kongen var kommet tilbake. Derfor fant eksekusjonen ikke sted dagen etter mottagelsen av den kongelige befaling, som det var forutsatt. Da kongen kom hjem til Danmark, ble Isabellas brev lest for ham, men han erklærte kort at her dreier det seg ikke om religion, men om tyveri som er blitt bevist. Derpå blev Weisweiler hengt og hans tjenestepike halshugget. Du Clos forteller også

¹) Du Clos 2. april fra Kjøbenhavn til Colen, *Digressio* s. 126 f.

²) Du Clos til Weisweiler fra Kjøbenhavn 14. april, *Digressio* s. 128 f.

at han nu har sendt Colens og Janssens alterutstyr til Lübeck¹.

Om henrettelsen får vi en del opplysninger i et brev til Colen av 31. juli fra en dansk konvertitt, Ferdinand Paying, sønn av kongens destillatør. Dagen før henrettelsen kom en luthersk prest til Weisweiler og tilbød ham nattverden, men han svarte at han bare ville kommunisere dersom han fikk motta sakramentet *sub unica specie*, hvilket ble nektet ham. Natten før eksekusjonen tilbragte Arnold Weisweiler og hans tjenestepike sammen i bønn. På veien til retterstedet knelte de i bønn ved hvert hushjørne².

Weisweiler ble hengt i en jernlenke, og ennu i slutten av september hang hans lik i galgen, hører vi i et brev fra du Clos som hadde reist over til Malmø for å undersøke de nærmere omstendigheter ved hans henrettelse. Du Clos forteller 2. oktober at Weisweiler gikk døden i møte med urokkelig trofasthet og avviste de lutherske presters omvendelsesforsøk. Malmøs borgere mente, får vi nu høre, at han var uskyldig henrettet og ikke hadde gjort noget av det han var anklaget for³.

Kan de nye dokumenter besvare spørsmålet om hvorvidt Weisweilers henrettelse var et justitsmord? Colen er i sitt brev fra Hamburg til Propaganda-kongregasjonen overbevist om at anklagene mot ham er falske⁴, og i sitt bønneskrift til Kongen anroper han »Gud, de uskyldiges verner«, og sier han vet at Weisweiler er skyldig bare *in materia religionis* og ikke i de andre forbrytelser⁵. Også overfor kongens sekretær gir han uttrykk for denne overbevisning⁶. Under rettssaken hører vi derimot ganske andre toner i

¹) *Digressio* s. 130.

²) Paying til Colen fra Kjøbenhavn 31. juli, *Digressio* s. 132 f.

³) Du Clos til Colen fra Kjøbenhavn 4. september; samme til Colen fra Kjøbenhavn 2. oktober, *Digressio* s. 133 f.

⁴) *Digressio* s. 122.

⁵) *Digressio* s. 123.

⁶) *Digressio* s. 124.

rapportene fra Colens korrespondenter i Danmark. I slutten av mars og i april er både Treville og du Clos overbevist om at Weisweiler var skyldig; begge henviser til hvad Helsingørborgeren kunne fortelle da han hadde påhørt rettsforhandlingene¹. I et brev 12. juni sier du Clos at han ikke våger å uttale seg om hvorvidt Weisweiler var skyldig eller ikke, men henviser avgjørelsen til Gud den rettferdige dommer². Ferdinand Paying sier i sitt brev 31. juli at Weisweiler hadde forsvart seg mot alle anklager, unntagen anklagen for tyveri³. Men da rettssaken var kommet på avstand, ble du Clos overbevist om hans uskyld og hevdet i sitt brev av 2. oktober overfor Colen at den eneste årsak til den strenghet som var utvist mot Weisweiler og de andre katolikker, var Weisweilers religiøse nidkjærhet⁴.

For katolikker utenfor Danmark fortonet Weisweiler seg som en martyr for sin tro. Guidi di Bagno kaller ham *strenuus athleta*⁵, infanten taler i sitt brev til Christian IV om hans uskyld⁶, og ordensgeneralen Vitelleschi omtaler ham som *optimus vir*⁷, etterat di Bagno 13. juli hadde meddelt Propaganda-kongregasjonen at Weisweiler var blitt anklaget for tyveri og blodskam forat hans anseelse i katolske kretser skulle lide skade; et brev av 9. juni fra Janssens, skrevet i Hamburg, var hans informasjonskilde⁸. Han må imidlertid på dette tidspunkt også ha kjent Christian IV.s brev av 15. mai til Infanten med rede-gjørelse for dommen over Weisweiler. Propagandaen hadde høsten 1624 hørt gjennom de Brouwer at kongen av Danmark skulle ha undskyldt seg for henrettelsen overfor

¹) Også du Clos omtaler Helsingør-borgerens inntrykk av rettsforhandlingene i sitt brev av 2. april, *Digressio* s. 126.

²) Du Clos til Colen 12. juni, *Digressio* s. 132.

³) *Digressio* s. 132.

⁴) *Digressio* s. 134.

⁵) Guidi di Bagno 15. april 1624 til Colen, *Digressio* 127.

⁶) *Digressio* s. 128.

⁷) Vitelleschi 24. august til Colen, *Digressio* s. 134.

⁸) Correspondance de Bagno, I, s. 500 f.

infanten, og bad di Bagno i brev av 12. oktober om en kopi av kongens skrivelse. Den ble sendt av ham til Rom 9. november og viser, sier de Meester i sin regest, at Arnold Weisweiler var blitt dømt for bevislig tyveri av smykker¹. Det samme svarte den danske ambassadør Christian Thomas Tomerup [o: Sehested] på infantens spørsmål da han sent på året passerte Bruxelles: religionen hadde ikke spilt noen rolle ved domfellelsen; Weisweiler var henrettet på grunn av blodskam og tyveri av smykker².

Colen hadde etter sin løslatelse i sitt brev til Propaganda-kongregasjonen fremsatt den tanke at den danske konge under påtrykk fra en av de katolske monarker kunne beveges til å gi katolikker fri religionsutøvelse i sitt rike³. Den 20. april meddelte kardinal Octavius Bandinus på vegne av Propaganda-kongregasjonen i brev til Colen at de apostoliske nuntier var blitt pålagt å forsøke å oppnå fri katolsk religionsutøvelse i Danmark ved keiserens og den franske konges hjelp. Colen og Janssens skulle bli underrettet om resultatet⁴.

For å støtte saken reiste Nicolaus Janssens endog til Spania, hører vi i juni⁵. Jesuitenes ordensgeneral var engstelig for at han derved skulle oppnå nogen begunstigelse for dominikanerne, og skrev 24. august til Colen at han ikke visste sikkert om Janssens var reist til Spania eller Italia; hvis han kom til Rom, skulle generalen sørge for at han ikke fikk anledning til å skade jesuitenes interesser⁶.

Den 12. oktober påla Propaganda-kongregasjonen nuntien i Bruxelles gjennom infanten å anmode den spanske konge om å forlange fri katolsk religionsutøvelse i Danmark

¹) Correspondance de Bagno, I, s. 548 f.

²) Bagno 7. desember fra Bruxelles til Propaganda-kongregasjonen, Correspondance de Bagno, II s. 568.

³) *Digressio* s. 122.

⁴) *Digressio* s. 129.

⁵) Pater Hermannus Hugo S. J. til Colen 8. juni, *Digressio* s. 131.

⁶) *Digressio*, s. 134.

av de danske ambassadører som da befant seg i Madrid for forhandlinger¹. Bagno kunne 9. november svare at det ved forhandlingene om handelstraktet med Danmark var gjort forsøk på å få inn en bestemmelse om fri privat religionsutøvelse for katolikker, men forgjeves².

Fruktene av misjonsforsøket i Danmark var meget små. Jesuitpatrene har utvilsomt styrket noen av de åpenbare eller hemmelige katolikker i troen. Colen omtaler på hemmelighetsfull måte en dansk adelsmann bosatt 30 mil fra Kjøbenhavn, som var katolikk, og som han hadde forbindelse med; høsten 1623, da hans forhold til Weisweiler var blitt spendt, omgikkes han med planer om å tilbringe vinteren hos denne adelsmann, men oppgav tanken etter råd av en burgundisk venn³, utvilsomt den i Janssens og de Browsers liste over katolikker ved hoffet forekommende »Foder-Marschallen Claudi, som er en Burgundier«⁴. Ellers er det Weisweiler og hans tjenestepike, som Colen i sin rapport kaller *virgo catholica*⁵; under forhøret hos kongen sa han riktignok bare at hun ikke var langt fra konversjon, og han svarte nei da han ble spurt om han hadde meddelt henne nattverden. Etter den skildring av hennes død som Ferdinand Paying har gitt, døde hun som katolikk. Forøvrig er det de katolske hofftjenestemenn vi møter i dokumentene.

Konversjoner fra den lutherske kirke med regulær opptagelse i den romerske kirke synes ikke å ha forekommet. Gjennom et kancellibrev av 11. februar 1624 kjenner vi en student ved navn Jørgen Lauritsen som skal ha innlatt seg med en utsending fra den romerske pave, men som hadde gjort dette ikke av forsetlig ondskap, men av ungdommelig uforstand, og derfor skulle få gå ustraffet etter å ha gjort

¹) Correspondance de Bagno, I, s. 548 f.

²) Correspondance de Bagno, I, s. 556.

³) *Digressio* s. 106, 107, 108.

⁴) »Kort extract og relation« s. 3.

⁵) *Digressio* s. 112.

offentlig avbikt¹. Cordara mener at Judoci fant sympati for katolisismen hos flere studenter som han traff i Kjøbenhavn². I samme retning peker opplysninger hos Thomas Bang, som i sin utleggelse av inskripsjonen på Rundetårn, *Phosphorus inscriptionis hierosymbolicæ Paræneticus & Votivus* (1648), berømmer Christian IV.s inngrep mot den jesuitiske fare »for omkring 24 år siden«, altså i 1624. Han sier at den romerske kurie rettet sine anslag ikke bare mot det udannede folk, men også mot den bedre akademiske ungdom. Men den jesuitiske klintes usalige sæd var så vidt blitt sådd i krokene, da den ble kvalt i sin spede spire. Så snart noen eksemplarer av Canisius' katekisme var blitt utdelt gratis, og noen få gemytter på Valkendorphs collegium var blitt lokket til å bite på jesuitens fiskekrok av sølv og vunnet med tomme løfter, og nu begynte å trekkes over til deres side, grep kong Christian, den danske løve, inn. De religiøse fredsforstyrrere ble forvist fra landet. Kongen sørget nu også for at den sanne religion ble forsvart hjemme med pennen, ute med sverdet. Mens det siste sikter til hans deltagelse i trediveårskrigen, sikter det første til at kongen befalte »at de kontroverser som de ortodokse i religionens anliggende har å føre med den pavelige skoles lærere, fra den offentlige lærestol skulle bli fremført for de unge menn som var tilbøyelige til frafall, og skulle kalles frem på sannhetens ambolt, og at de unges sinn og penner daglig skulle øves med flid i å tilegne seg dem og rettelig forstå dem.« I lydighet mot denne befaling holdt så *invictus Religionis Lutheranae vindex* Jesper Brochmand forelesninger for tall-

¹) Kancelliets Brevboger 1624—26, s. 36.

²) Dum urbem amplam percurrit (pater Jodocus), dum more peregrinorum varia curiosius percunctatur, & sermones diversos de statu regni, tum civili, tum sacro cum indigenis serit, casu factum est ut alloqueretur ingenuos quosdam adolescentes, qui litteris operabantur. Delectatus eorum indole, sermonem intulit de religione. Omnes ad veritatem flexibiles reperit: uni autem nominatim persuasit, ut relicta patria secum iret in Belgium. *Historia Societatis Jesu*, I, s. 423 f.

rike tilhørere¹. Det er de forelesninger som siden resulterte i hans store kontrovers-teologiske arbeider.

I dokumentksamlingen i *Digressio de missione Danica* lærer vi også et par andre katolske sympatisører å kjenne: den kongelige destillatør Peter Paying, hans hustru og deres sønn Ferdinand; sønnen skriver et latinsk brev til Colen i Belgia sommeren 1624 og overbringer ham da også sine foreldres »mest hengivne hilsen«. Formelt opptatt i Romerkirken er denne familie ikke blitt, og pater Aerts nøyer seg med å anta at Ferdinand Paying og hans far var »næsten omvendt« av Colen².

Derimot hadde misjonsforsøket ført til en sterk skjerpelse av den antikatolske lovgivning ved forordningen av 28. februar 1628 og fremkalt en bølge av uvilje mot katolikker og særlig jesuitter som gjorde det vanskelig eller umulig for katolikker å forbli i Danmark. De fire franske katolske hofftjenestemenn som hadde hatt forbindelse med Colen, måtte forlate landet og søke tjeneste ved andre fyrstehoff³. Og en fattig italiener som hadde vært nogen få

¹) Vix exemplaria Canisianæ Catecheseos gratis distribui, & pauca in Walchendorphiano pietatis Collegio ingenia argenteo Iesuvitæ hamo inescata, vanisq: pollicitationibus delinita ad partes trahi coepta sunt, cùm DANICUS LEO hos Lupos, has vulpeculas capere ... fortiter aggressus est (K2 verso, L recto). (*Iesuvitæ* kan enten være generisk singularis eller sikte til en bestemt jesuit, og da formodentlig snarest Judoci, som vi vet har vært i kontakt med studenter.) Mox SACRA REGIA MAJESTAS seriò jussit, ut controversiæ, quæ Orthodoxis in Religionis negotio intercedunt cum Scholæ Pontificiæ Doctoribus, e publica Cathedra juvenibus in lapsum pronis propositæ, accurate sub incudem veritatis vocarentur, & in iis excipiendis ac rectè intelligendis juniorum animi ac calami quotidie sudarent (L recto et verso).

²) *Digressio* s. 132 f.

³) Treville meddeler Colen i brev fra Helsingør 12. februar at han snarest mulig må forlate det danske hoff for ikke å falle i unåde, *Digressio* s. 125. Treville er ennu ikke reist, sier du Clos 2. april, *Digressio* s. 127, men 25. mai forteller han at Treville og Labrossius har forlatt landet med kongens tillatelse, etter å ha lidt meget for sin religion, *Digressio* s. 130; han gjentar opplysningen 12. juni, *Digressio* s. 132. Labrossius må utvilsomt være den i Janssens og de Browsers fortegnelse over kato-

dager i Kjøbenhavn, ble pålagt å forsvinne innen 24 timer dersom han ville unngå fengsel¹.

Fra Propaganda-kongregasjonens og Jesuitordenens synspunkt var altså resultatet nedslående. Både jesuitene og dominikanerne beskyldte den konkurrerende orden for ved sin uforsiktighet å ha fremkalt katastrofen. Vi kjenner det dominikanske synspunkt gjennom di Bagno, som 24. april skriver til Rom at jesuitene har opptrådt alt for åpent i Danmark, og 4. mai forteller at Colen er skyldig i ulykken ved å ha eksponert seg for sterkt². Jesuitenes syn fremgår av en promemoria fra den flando-belgiske ordensprovincial i 1624 til ordensgeneralen om årsakene til at provinsen måtte oppgi misjonen i Danmark. Her nevnes spesielt konkurransen fra dominikanernes side, og de privilegier som denne orden hadde oppnådd fra Propaganda-kongregasjonen, idet de viktigste byer i Danmark var blitt dem til-delt³.

Men både jesuiter og dominikanere er besluttet på å gjenoppta arbeidet i Danmark så snart stormen er forbi, skriver di Bagno til Rom 16. mars⁴. Og 20. april uttaler kardinal Bandinus sin glede over at Colen og Janssens ikke har tapt motet til å begynne i Danmark på ny. Gud vil kanskje ved det annet forsøk la arbeidet lykkes; han styrer sin kirkes utbredelse stundom slik at det skal bli åpenbart

likker i Danmark forekommende »la Broche, en Dandser« i Sorø (se ovenfor s. 318 anm.). Kongen bestemte at ingen katolikk skulle få være i hans tjeneste, og også du Clos ble nu avskjediget; han kunne ha beholdt sin stilling hvis han hadde villet avsverge sin tro, men svarte kongens kansler at han ikke for hele Danmarks rike ville avvike fra den minste artikkel i troen, forteller han i brev til Colen 4. september, *Digressio* s. 133. Samtidig forteller han at også »Dominus Claudius« er avskjediget, etter sammenhengen tydelig en hofftjenestemann, altså kongens burgundiske »Foder-Marschal« (se ovenfor s. 317 anm. 2).

¹) du Clos til Colen 4. september, *Digressio* s. 133.

²) Correspondance de Bagno, I, s. 439.

³) *Digressio* s. 319.

⁴) Correspondance de Bagno, I, s. 439.

at sjelevinningen ikke kan tilskrives våre anstrengelser og vår klokskap, men alene det guddommelige forsyn¹. Ordensgeneralen skrev 8. juni til Colen at tidspunktet øyensynlig ennå ikke var kommet for Herren til å forbarme seg over Danmark, og i mellomtiden »ofrer vi ham våre bestrebelser og forsøk, ham som også pleier å regne den gode vilje blandt fortjenestene, der hvor kun evnen og anledningen hindrer viljen fra verket«².

Høsten 1624 nådde også sørgelige meldinger til Rom om utfallet av den svenske misjon. I august fortalte et rykte at pater Schacht hadde lidt martyrdøden i Sverige³. I denne situasjon skrev ordensgeneralen Mutius Vitelleschi den 24. august til pater Colen at misjonen i Danmark måtte oppgis foreløbig — »inntil det ved det guddommelige forsyn åpenbarer seg en sikrere utvei til å gjenoppta den, og større mulighet til å fullføre den.«⁴

Missio Danica var foreløbig oppgitt. Men i en promemoria stilet til den apostoliske nuntius i Bruxelles og utarbeidet etter hans oppdrag, øyensynlig av jesuitenes ordensprovincial siden pater Aerts har funnet den i sin ordens arkiver, er der allerede i 1624 trukket opp nye retningslinjer for misjonen i Danmark: *Instructio et modi continuandae missionis Danicae*. Man skal utnytte de katolske kongers gesandter når de leilighetsvis sendes til Danmark; de skal både medføre forklædte katolske prester, belgiere eller helst tyskere, hvis språk forståes lettere i Danmark, og de skal prøve å utvirke fri religionsutøvelse for utenlandske katolske kjøpmenn. Særlig keiseren eller den franske konge måtte kunne oppnå noget i denne retning ved en diplomatisk henvendelse. Leilighetsvis vil også katolske prester kunne følge med nederlandske kjøpmenn som reiser til Danmark, uten å vekke oppsikt⁵.

¹) Bandinus til Colen 20. april, *Digressio* s. 129.

²) *Digressio* s. 131.

³) Ryktet var falskt, som pater Aerts gjør sine lesere oppmerksom på. Schacht kom ut av Sverige med livet i behold, *Digressio* s. 135.

⁴) *Digressio* s. 134.

⁵) *Digressio* s. 135 f.

I 1640-årene ble det fra de flandro-belgiske jesuiters side forsøkt et nytt fremstøt mot Danmark—Norge etter disse retningslinjer. Vi møter jesuitter som kapellaner knyttet til de katolske rikers nu permanente gesandtskaper i Kjøbenhavn, og et par nederlandske jesuitter besøkte Bergen i 1648, forklædt som kjøpmenn; en av dem var pater Judoci, en av veteranene fra misjonsforsøket i 1623¹.

Appendix.

Den danske beretning om dominikanernes misjonsforsøk i Danmark 1622 og 1623.

Ny kgl. Saml. 4^o 2851 (se ovenfor s. 285, anm. 4) er et håndskrift som har tilhørt Fr. Münter og derpå Sjællands Bispestol, inntil manuskriptet i 1919 ble overført til Det kgl. Bibliothek og innlemmet i Ny kgl. Saml. med denne signatur. På det første forsatsblad står »Friderici Münteri ex dono Georgii Zoegæ. Hafniæ 1794«. Håndskriftet inneholder først en avskrift av Janssens Itinerarium Danicum, som ifølge overskriften er forfattet i Antwerpen »MDCXXII mense octobri«. Derpå følger med en annen hånd og på annet papir en dansk beretning om dominikanernes misjonsforsøk i Danmark 1622 og 1623 med overskriften »Kort extract og relation paa hvis af Guds Synderlig Naade er bleven nu nyligen aabenbaret af de hemmelige og giftige Anslage og praktiker, som den Romerske Pave med sit Anhang nu en tidlang har havt paa disse Riger, Danmark, Norge, og deres under- og omliggende Lande og Steder igien at forføre til den Romerske Kirkes nu lengst udryddede og afskaffede Afgudiske Vildfarelser og Blindheder.«

¹) J. Kleijntjens: Efforts des Jésuites néerlandais en vue de la fondation d'une mission en Norvège en 1648 et les années suivantes, Norsk Teol. Tidsskr. 1949, s. 1 ff., og den litteratur jeg har henvist til i mine Notes supplémentaires sammesteds s. 15 ff. [Jvfr. ogsaa fra 1629 »Et Forslag til Katholicismens Gjenindførelse i Jylland, fremsat til Pavestolen« i Kh. Saml. 3. R. I, 625—34. B. K.]

En sammenligning av denne beretning med Münters opplysninger om det dominikanske misjonsforsøk viser at vi her har en avskrift av den beretning i det Suhmske bibliotek som han omtaler. Hvorvidt håndskriftet omfattet begge verker da Münter fikk det av Zoega, eller Münter har latt beretningen i det Suhmske bibliotek avskrive og så har latt den binde sammen med Janssens Itinerarium Danicum, lar seg ikke avgjøre med sikkerhet. De tre for-satsblade er av samme papir som »Kort extract og relation« er skrevet på. Den danske beretning er ikke avskrevet med Münters hånd; det sannsynlige er at han har latt den besørge.

»Kort extract og relation« er skrevet med en sirlig hånd fra utgangen av det 18. århundre, og ortografien er det 18. århundres. Men beretningen må være eldre. Vi må regne med den mulighet at en avskriver har modernisert rett-skrivningen i et gammelt dokument.

Det er tydelig en avskrift vi har for oss, med karakteristiske avskriverfeil som utelatelse av en bokstav i ordet »udrette<s>« s. 2 og overspringelse av flere, antagelig mange ord på s. 3: »herforuden er der ogsaa Kongens Boldmester, som ogsaa Foder-Marschallen Claudi, som er en Burgundier, item Petrum Crivelli, Kongens Statuarium <....?> inden en kort Tid at komme did til Byen igien, hvorheden de have fornummet hans May^t ofte alleene og uden Opvartere sig at skulle have begivet.« Karakteristisk avskriverfeil er vel også navneformen Weiswiter, som forekommer 3 ganger (s. 2, 5 og 6), etterat han første gang er kalt Weisewiler (s. 1).

Formodningen om at beretningen er fra en betydelig tidligere tid enn avskriften, bygger på indre kriterier.

Overskriften taler om de katolske anslag som er »bleven nu nyligen aabenbaret« — det skulle føre tilbake til et tidspunkt kort etter avsløringene i 1623 og 1624. Beretningen, som gir inntrykk av å være et avrundet hele og ikke et fragment, avsluttes med noen bemerkninger om at de

katolske misjonærer hadde holdt hemmelig messe og forsamlinger »ved Hamborg, Lübek, Bremen, saa og udi Kiøbenhavn, Malmoe, Helsingoer og andensteds« — »og saaledes med Tiden vel havde Landet stiftet stor Vildfarelse og Ueenighed ikke alleeneste udi Religionen og vores paa Guds hellige Ord vel funderede Kirke-Ordning, mens endogsaa udi den gemeene og privat Fred og Rolighed, som disse Riger, Lande, deres Øvrighed og Under-saatter samt og særdeles nu en tidlang af Guds den allermægt^t synderlige Naade haver været begavet med, havde den samme naadige og almægtigste Gud sig ikke saa naadeligen over os forbarmet, og disse deres listige og vidtudseende skadelige Anslage saa betimeligen aabenbaret forend de deres rette giftige forhaabede perfection og Virkelser haver kundet naaet og erlanget.« Ordvalget gir inntrykk av at beretningen er skrevet umiddelbart etter at den truende fare er blitt avverget ved avsløringen. De uttrykk som er anvendt, ville være umulige etter 1629 da de keiserlige soldater oversvømmet Jylland, og lite naturlige etter 1625 da Danmark ble innblandet i trediveårs-krigen.

Forfatteren har utnyttet en del gode kilder som siden ikke er kjent for en historiograf som Pontoppidan, og som for Münter og historikerne etter ham bare har vært kjent gjennom denne beretning. Det er bemerkelsesverdig at alle hans kilder gjelder dominikanernes besøk i Danmark, og at han ikke omtaler Colen og de andre jesuitter. Jesuitenes andel i misjonsforsøket er bare så vidt nevnt i følgende ord: »Med saadanne medgivne skriftlige Instruxion ere de (dominikanerne) samt andre baade Munke og Jesuitter paa nye igien fra Antwerpen affærdigede, og her udi Riget igien ankomne in Augusto eller først in Decembri anno 1623, og have de medført Papistiske Boger, Messe-Klæder, viede Billeder ...« Forfatteren er ellers omhyggelig med å gjengi navn og andre enkeltheter etter sine kilder, men her har han øyensynlig bare en vag kunnskap om at også

jesuiter har vært implicert i foretagendet, en opplysning han formodentlig må ha øst av sine dominikanske kilder.

Den terminus post quem som fremgår av dokumentet selv, er december 1623, det siste tidspunkt som er nevnt i beretningen. I ordvalg er der berøringspunkter med forordningen av 28. februar 1624. Begge tekster har »den Romerske Pave med sit Anhang«, og »nu nyligen«, og mens forordningen har »de mange Aar forleden affskaffede Wildfarelser oc Superstitiones«, har »Kort extract« den Romerske Kirkes nu lengst udryddede og afskaffede Vildfarelser og Blindheder«. Der er så megen berøring at man bør kunne regne med en art litterær avhengighet; men dette behøver ikke å bety at vårt dokument er avhengig av forordningen og derfor yngre enn den. »Kort extract« kan godt være et forarbeide som forordningen er basert på og har hentet enkelte uttrykk fra.

Forfatteren har brukt følgende kilder:

1) De Browsers og Janssens innberetning til Rom etter deres første besøk i Danmark, skrevet i Antwerpen etter deres tilbakekomst dit 26. september 1622, men nogen tid før 13. november da de reiste derfra til Rom, tilkalt til forhandlinger nettopp på grunn av den innsendte innberetning. Denne deres »Relation« er ikke identisk med Janssens Itinerarium Danicum, som forfatteren av »Kort extract« øyensynlig ikke har gjort nogen bruk av og da neppe har kjent. Mens Itinerarium Danicum er en reisebeskrivelse med utførlige topografiske skildringer, handlet innberetningen til Rom ifølge vår forfatters omhyggelige referat (»Kort extract« s. 1—4) bare om deres reiserute, om de katolske støttepunkter i Danmark og de nærmeste tyske byer, og om mulighetene for en katolsk misjon.

2) Et brev fra Propaganda-kongregasjonen av 16. mai 1623 til de Brower og Janssens som gav dem særlige fullmakter og dispensasjoner for deres virke i Danmark for et tidsrum av fem år. Brevet er referert i »Kort extract« s. 4.

3) Nogen brev angående spørsmålet om hvorvidt de

Brower eller Janssens skulle være den overordnede i dette misjonsforetagende. Forfatteren nevner særlig to brev fra de Brower av 10. og 11. august 1623, hvorav det første omtales på en slik måte at man får inntrykk av at det har medfulgt »Kort extract« som bilag: »eftersom saadant klarlig nok er at forfare af forⁿ Broueri Svar paa forⁿ Jansenii Resolution og indlagt, saa og af samme Broueri Skrivelse til Mag: Provincialen«.

4) Instruks for de to dominikanere da de igjen skulle begi seg til Danmark høsten 1623. »Kort extract« refererer innholdet av instruksen, men sier ikke hvem den er utferdiget av, eller om den er datert. Forfatteren regner dog, som fremgår av et citat ovenfor, at dominikanerne er kommet til Danmark for annen gang »in Augusto eller først in Decembri anno 1623«.

Hvordan kan en dansk anti-katolsk forfatter som skriver i Danmark, ha fått adgang til disse kilder? Der er bare en mulighet: Disse dokumenter, i original og i avskrift, har vært i Janssens brevkiste som ble oppsnappet og derpå utvilsomt havnet i Kancelliet.

Hvis denne formodning er riktig, må altså den opplysning om årsaken til arrestasjonen av Weisweiler og Colen som Colen mottok under sin fengsling i Malmø en gang mellom 17. og 21. januar 1624, ha vært korrekt, da en fransk katolsk adelsmann i Helsingør — sikkert Treville — i et innsmuglet brev meddelte ham at en hel brevkiste som Janssens hadde sendt til Hamburg, var blitt tatt underveis og hadde foranlediget arrestasjonene (se ovenfor s. 334). Og vi vet altså hvilke dokumenter brevkisten inneholdt, i hvert fall de viktigste av dem, og hvilke opplysninger disse inneholdt om den danske misjon.

Samtidig skulle det under disse omstendigheter være mulig å datere avfattelsen av »Kort extract« nøyaktigere. Beretningen om dominikanerne i Danmark er skrevet på et tidspunkt da dokumentene i Janssens brevkiste var kommet for dagen, men før Weisweilers og Colens papirer var

blitt kjent, altså formodentlig en gang i første halvdel av januar 1624.

Denne formodning bekreftes av marginalanmerkningene til »Kort extract«. Ny kgl. Saml. 4° 2851 har en del marginaltilføyelser, hvorav i hvert fall to neppe kan være annet enn marginaltilføyelser i avskriverens forelegg. Til det punkt i referatet av Janssens og de Browsers innberetning hvor de sier at de katolske prester i Danmark måtte sikres økonomisk underhold utenfra fordi katolikkenene i Danmark var så få, står tilføyet »aarlig hver af Paven til Pension 60 Croner«, en opplysning som må være hentet fra en annen kilde enn den i teksten refererte, og som stemmer med hvad vi vet fra de jesuitiske kilder, at den årlige lønn for arbeiderne i *missio Danica* var 60 Scudi. Av større interesse for spørsmålet om tilblivelsen av »Kort extract« er imidlertid en annen tilføyelse. Med Janssens og de Browsers innberetning som kilde forteller forfatteren at Treville, prinsens lærer, hadde lovet »at ville befordre samme Religion derudi Landet, og dersom nogle difficultates eller Fare kunde paa komme, da selv at intercedere for dennem for Kongel. Mayt, efterdi de ikke tryggeligen tør forlade dem paa Cantzellern.« I marginen står: »Bekiende selv at have lovet, at ville være deres agent, og befordre dennem til Hove, efterdi de ikke kunne forlade dem paa Cancellern.«

Det sannsynlige begivenhetsforløp er da dette: Janssens brevkiste er blitt oppsnappet, formodentlig i januar 1624. »Kort extract« er blitt avfattet på grunnlag av de dokumenter som derved kom for dagen. Trevilles rolle i misjonsforetagendet var nu kjent fra disse dokumenter, og han ble avhørt; den ovennevnte marginalnote er et spor av forhøret. Derpå ble Weisweiler arrestert og hans hus undersøkt, fordi dennes navn forkom i dokumentene som en hovedperson. Og derved ble det jesuitiske misjonsforsøk kjent.

Guidi di Bagno tok altså feil da han skrev til Rom, inspirert av dominikaneren Janssens, at det var jesuitenes

uforsiktighet som hadde ført til katastrofen i Danmark¹. Det var dominikanernes misjonsforsøk som først ble oppdaget, og denne oppdagelse ledet i sin tur til avsløringen av jesuitene.

Personalhistoriske tilleggsnoter.

Til side 316: *Theodor Molls* far Diderik Moll ble ansatt som hoffmaler 17. juni 1602 og forblev i denne stilling til sin død 20. mai 1622, ifølge Joh. Grundtvigs katalog over »Christian IVdes Hof- og Regeringspersonale 1596—1648« (Meddelelser fra Rentekammerarchivet, 1872, s. 194).

Til side 317 anm. 2, og 348 anm. 3: *J. D. Treville* (således undertegner han seg i de to brev fra ham i *Digressio de missione Danica*) er sikkert å identifisere (se Christian den Fjerdes egenhændige Breve udg. ved C. F. Bricka og J. A. Fridericia, I, s. 321 anm. 1) med den Jacob Freville, også kalt Jacob de Freville eller Jacques Freville, som forekommer i Grundtvigs katalog over hoffpersonalet (Meddelelser fra Rentekammerarchivet, 1872, s. 146, 177, 184). Han ble 15. august 1614 ansatt som »Prinds Christian Vtes Dandsemester» og ellers at lære andre *Exercitie*«. Hermed stemmer godt at han i sitt brev av 12. februar 1624 (*Digressio* s. 125) sier at han har vært i prinsens tjeneste i 10 år (ab obsequio principis divelli, cui per annos decem fidelitatem exhibui). 2. mai 1621 ble han forfremmet til hoffjunker og fungerte som sådan fra 2. mai 1621 til 14. oktober samme år og derpå fra 20. august 1622 til 20. april 1624. Han betegnes i denne tid i regnskapene som »Prinds Christian Vtes Opvarter eller Dandsemester«. Fra 15. august 1623 til 15. november 1626 figurerer han blandt »Agenter, Factorer etc.». Han ble Kongens »abwesende Tjener« med bestalling av 20. august 1624. 20. april 1624 er altså dagen for hans

¹) Se ovenfor s. 349.

avskjedigelse som hofftjenestemann, og 25. mai var han ute av landet, som vi hører av du Clos' brev til Colen. At han ikke er falt i unåde, fremgår av hans bestalling som »abwesende Tjener« etter avreisen fra landet.

Nicolas du Clos er oppført som »Boldmester« og med navneformen Nicolaus Duclos (Meddelelser, s. 203). Han ble ansatt i denne stilling 2. mai 1617 og har fått utbetalt lønn inntil 2. mai 1624. Hermed stemmer at han i sitt brev av 4. september 1624 til Colen utbryter i anledning av sin oppsigelse: *Atque en tibi mercedem meam evocati apud regem per integrum septennium obsequii (Digressio s. 133)*. Han var, som det fremgår av brevene i *Digressio de missione Danica*, fremdeles i Danmark 2. oktober 1624, men hadde fått sin avskjed noen tid før 4. september.

La Broche (Labrossius) står ikke i Grundtvigs katalog over hoff-etaten.

»Foder-Marschallen« *Claudi* (Dominus Claudius) forekommer med denne titel og navneformen Claude Nanty (Meddelelser, s. 157). Han ble ansatt i Kongens tjeneste 8. juni 1613 og ble »foder-marskalk« 22. mai 1618. Han fikk sin avskjed 27. februar 1624.

Petrus Crivelli, Kongens »Statuarius«, er utvilsomt å identifisere (Bricka og Fridericia, s. 321 anm. 1, og 192) med den Peter Griffel eller Peiter Gravile som ble tilkalt fra Italia høsten 1615 og ansatt som hoffbilledhugger fra 1615 og innehadde denne stilling inntil 20. april 1622 (Meddelelser, s. 194; Samlinger til Dansk Bygnings- og Kunsthistorie, udg. af F. R. Friis, 1872—78, s. 37 anm. 1, 267). Han har utført arbeider for Kongen også etterat han sluttet i hans tjeneste. Den 14. september 1622 kvitterer en annen for et beløp »paa Peiter Griffuile, Posserer, hans Vegne, . . ., som er ham bevilget for tvende Billeder« (Friis, s. 267). Han var ikke hofftjenestemann da det jesuitiske misjonsforsøk ble oppdaget, og vi møter derfor ikke hans navn blandt de avskjedigede hoff-funksjonærer i brevene fra Colens korrespondenter i Danmark.

Til side 336: Det er kanskje mulig å identifisere den danske adelsmann som hadde bedt paven om å sende prester til Danmark, med den danske rådgiver for Propagandaen som er nevnt i Propaganda-kongregasjonens brev av 10. mars 1622 til Bagno (se ovenfor s. 311). Men hvem er han?

Til side 348: Dr. med. *Peter Paying* eller *Paynck* var trådt i Kongens tjeneste som hans hoffkjemiker eller des-tillatør 1. juli 1609 og forblev i denne stilling til 6. april 1645 (Meddelelser, s. 193), noen dager før sin død 12. april. Om ham se Aug. Fjelstrups biografi »Dr. Peter Payngk, Kong Kristian IV.s Hofkemiker« (1911).

Sønnen Ferdinand, født 1607, gikk ikke over til Romerkirken. Han var student fra Sorø 1623, ble magister 1637 og døde som sogneprest til Løsning og Korning ved Horsens i 1660. (Wibergs Præstehistorie, II (1870), s. 357; jfr. Fjelstrup, s. 26 f.)

Derimot gikk en yngre bror av ham, Christian Paynck, født 1612, over til Romerkirken og ble katolsk prest.¹ Han erhvervet doktorgraden i Rom 1640, hvor han også var bosatt inntil sin død 1687. Han opprettet et St. Knuds alter i kirken Sta. Maria in Transpontina i Rom og testamenterte sin eiendom til St. Knuds kapell, hvor han også ble begravet. (Se Louis Bobé i [Dansk] Historisk Tids-skrift 8. R., I (1907), s. 284 ff., og i »Rom og Danmark gjennom Tiderne«, I (1935), s. 85 f.; Bobé gjentar på det siste sted sin feilaktige opplysning at Christian Paynck var sønn av Ahasverus Paynck; denne var hans 4 år eldre bror, se herom Fjelstrup, s. 26 f. og de der anførte kilder.) Om vi i Christian Payncks konversjon ikke kan se en direkte frukt av jesuitenes *missio Danica*, henger den i hvert fall sammen med familiens katolske interesser som var vakt eller i hvert fall stimulert ved jesuitenes besøk.

¹) Jeg skylder pastor dr. J. J. Duin takk for å ha gjort meg opp-merksom på denne konversjon innen familien Paynck.